

Драган Тодоровић

РОМИ НА ТРЕЋИ НАЧИН

(Утицај протестантизма на свакидашњу културу Рома)

Прво издање, 2015.

Рецензенти

Др Драгољуб Б. Ђорђевић

Др Зорица Кубурић

Драган Тодоровић

**РОМИ НА ТРЕЋИ НАЧИН
(Утицај протестантизма на
свакидашњу културу Рома)**

**Ниш и Нови Сад,
2015.**

**Монографска студија припремљена је
у оквиру рада на пројекту 179013**

**ОДРЖИВОСТ ИДЕНТИТЕТА СРБА И НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА У ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА
ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ**

**који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински
факултет, а финансира га Министарство просвете,
науке и технолошког развоја РС**

САДРЖАЈ

УМЕСТО УВОДА: ПРОТЕСТАНТИЗАМ И РОМИ НА ЈУГОИСТОКУ СРБИЈЕ – КАКО ЈЕ СВЕ ПОЧЕЛО?	7
1. ОДБАЦИВАЊЕ ОБИЧАЈА ДРУГИХ РЕЛИГИЈА И КОНФЕСИЈА	13
1.1. Празновање православних и исламских обичаја	13
1.2. Празновање традиционалних ромских празника	18
2. РАЗГРАДЊА ТРАДИЦИОНАЛНОГ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА	23
2.1. Школовање деце	23
2.2. Удаја и женидба деце	24
2.3. Свадбени обичаји	27
2.4. Предсмртни, смртни и посмртни обичаји ...	32
2.5. Асоцијално понашање и склоност пороцима .	40
3. РАЗГРАДЊА ТРАДИЦИОНАЛНЕ ВЕРСКЕ МАТРИЦЕ	42
3.1. Од „Ми, Роми“ и „Они, Гаџе“ до „Ми, верујући“ и „Они, неверујући“	42
3.2. „Ми“ и „Они“ као пријатељи	48
3.3. „Ми“ и „Они“ као брачни другови	52
4. ОД „БИТИ, А НЕ ИМАТИ“ ДО „ИМАТИ, А НЕ БИТИ“	57
4.1. Нова етика здравог живота	57
4.2. Нова етика рада и предузетништва	62
4.3. Нова етика свакодневног живота	70
ЗАКЉУЧАК	77
ПРИЛОГ	81
ЛИТЕРАТУРА	86
БЕЛЕШКА О АУТОРУ	88

УМЕСТО УВОДА: ПРОТЕСТАНТИЗАМ И РОМИ НА ЈУГОИСТОКУ СРБИЈЕ – КАКО ЈЕ СВЕ ПОЧЕЛО?

У три се таласа одиграо процес протестантизације југа Србије и сваки од њих одликовао је карактеристичан начин мисионарске делатности, између осталог и међу ромским породицама.

1. Први талас започиње *педесетих и шездесетих година прошлог века*,¹ када пристижу први верујући из Београда и из северних крајева негдашње СФРЈ, најчешће у виду колпортера и литерарних јеванђелиста. Они су проносили „радосну вест о Христовом другом доласку“ и продавали духовну литературу, изазивајући знатижељу међу становништвом које их је примало у своје домове, слушало њихове проповеди и куповало Библије и осталу верску литературу. Убрзо иза тога опредељивали су се за одану службу Богу, на један другачији начин но што су то чинили њихови преци вековима уназад; њихови домови постајали су места за састанке малих молитвених група, на којима се богослужило и путем библијских часова обављала припрема заинтересованих особа за крштење, вечито уз подозрење комшија и под присмотром партијских власти. Ти ретки појединци представљали су плодно тле на које је пала протестантска реч, а њихове породице расадници будућег верског деловања у ближем и ширем окружењу.

Реч Божја ширена је „од уста до уста“ међу рођацима и пријатељима и на богослужењима приликом кућних окупљања или, пак, преко дописне Библијске школе, тачније упућивањем заинтересованих појединаца на поштанске библијске течајеве.

---

¹ Понегде ове активности крећу и раније, још двадесетих и тридесетих година, као на примеру Адвентистичке цркве у Нишу. Више о томе у: Đurišić 2009.

2. Други талас започиње *крајем осамдесетих и почетком деведесетих година двадесетог века*. Нарасли број редовних посетилаца, најчешће суботњих или недељних, богослужења натерао је верске вође да изађу из скучених породичних домова и појединачне молитвене групе обједине у заједничком простору, најчешће изнајмљеном, а поступно и у новоформираним црквама, на општинским или плацевима имућнијих верника, који би преиначивали функцију постојећих или градили нове зграде на сопственим имањима.²

Видан је ангажман првог стасалог духовно описменог кадра, проистеклог из дечјег, омладинског и сестринског погона верских заједница. Они верску одређеност потврђују организовањем масовних јавних евангелизација (изнајмљујући велике хотелске или биоскопске сале), уличним дељењем трактата грађанству и посетом њиховим домовима и већ изграђеном препознатљивошћу у добротворном раду. Наиме, поменути деведесете године период су у коме су протестантске добротворне организације („Адра“, „Љуби ближњег свог“) активно помагале хуманитарном помоћи најугроженије слојеве домаћег и избегличког становништва, прво у време хиперинфлације и санкција, а касније и током ратних збивања на бившем југословенском простору.

3. Трећи талас повезан је са демократским променама у Србији *почетком двехиљадитих година*, када су створене претпоставке за слободније верско деловање традиционалних и признатих, али и тзв. малих верских заједница.

У свим већим градовима, али све више у паланкама и међу сеоским становништвом, баптисти, адвентисти, Јеховини сведоци и пентекосталци увелико институционализују услове за рад, најчешће уз помоћ већих, матичних заједница из иностранства. Купују објекте у сопственом власништву или изнајмљују простор у коме богослу-

---

² О заживљавању пентекосталног покрета међу лесковачким Ромима више у: Starešinstvo Protestantske evanđeoske crkve 2007. и Kurtić 2008.

жења одржавају прве школоване или из локалног верништва произведене верске старешине, организују издвојене часове веронауке с дечјим и омладинским узрастом и проширују делатност организујући културно-уметничке (посебно о Божићу и Ускрсу) и спортске, као и саветодавне и едукативне садржаје.

Покушавајући да ускладе своје послање са изазовима новог миленијума, многе верске заједнице постају отвореније за интересовања најмлађих генерација верника у правцу активне експлоатације савремених технолошких помагала у промоцији најважнијих верских начела. Све је више интернет-презентација локалних цркава путем којих постају доступне информације о терминима и садржају богослужења, аудио-записи проповеди пастора, као и низ других обавештења из религијског живота.

Но, о ком год периоду и којој год погодности да говоримо, библијска истина најбоље се преносила у директном контакту. Жива реч и позив родбине, комшија и пријатеља најупечатљивије су утицали на нове пријатеље цркве да пренебегну суспрегнутост традицијом и закораче божјим путем. Одувек се веровало искуству најближих, посебно када ореол светости није дозвољавао лаж и превару. А нарочито када су на делу била сведочанства о делотворности Светог Духа у исцељењима од тешких болести и свакојаким других несрећа.

Ко су први Роми с југа које је дотакла евангелизаторска реч „трећег крака“ хришћанства?

1. Најпре, *азиланти* из кризних деведесетих година прошлог века и сезонски радници у непосредном окружењу (Италија, Аустрија, Немачка...). Обављајући свакодневне послове или чекајући папире у сабирним центрима, сусретали су се на улицама европских метропола са ћутљивим, али уредним „стајачима“ и њиховом верском литературом. Или су примали у своје домове насмејане људе који су познатим језиком говорили о Богу и животу после смрти, темама које су их мучиле, а нису имали са ким о њима да прозборе у туђини. После дужег или краћег изостајања,

враћали су се својим домовима, доносећи и новоусвојена религијска уверења. Придруживали би се оформљеним кућним групама или би њихови домови постајали језгро будућег верског организовања изабране религијске заједнице.

2. Следили су, затим, *сезонски радници* по Војводини (копање кукуруза и кромпира, брање вишања и грозђа, садња лозе...). Наполичарећи „трбухом за крухом“ чудили су се позивима непознатих људи да посете њихове цркве, а још више љубазном, готово родбинском пријему од стране већинског народа који их је према дотадашњем искуству углавном „частито“ подозрењем и ниподаштавањем, неретко псовкама и батинама.

3. Они који нису могли „преко гране“ до посла или су избегавали тежак физички рад на отвореном, одвајкада су се окретали трговини, трајној одредници тегобног ромског опстајања. Тако су *сезонски продавци робе на кванташким пијацама* у српској престоници били у прилици да први међу својим сиромашним сународницима са југа послушају упутства о богоугодном понашању у овосветовном зарад сигурности васкрса у оносветовном животу. Понешто од дељене литературе би сачували, а покоју реч и запамтили да је пренесу најближима у родним махалама у хладним зимским данима.

4. Коначно, били су то и сви они Роми у великим и малим градовима југоисточне Србије који су из прикрајка били у прилици да дођу у додир са добронамерним људима на које окружујуће православно становништво није гледало са одобравањем.³ Збивало се то на два начина: или су *служили у њиховим кућама*, постајући члановима проширене породице или су својим очима *гледали Божји од-говор на молбе проповедника* за оздрављење невољних чланова сопствених породица. Њихова каснија сведочанства била су најбоља препорука за добар пријем протестантских учења међу осталим Ромима у крају.

---

³ О распрострањености ромског протестантизма детаљно у: Ђорђевић 2007; Тодоровић 2012a, 2012b, 2014d; Тодоровић и Ђорђевић 2015.

***

Службене религијске структуре Српске православне цркве и Исламске заједнице у прошлости су се резервисано и неповерљиво односиле према Ромима као верницима. Поп или хоџа залазили су у махалу само нужним поводима (слава, сахрана, крштење, сунет), па и тада ретко, јер нису рачунали на даривање за обављене услуге од убогог ромског становништва. Уопште се подозревало у ромску религиозност и способност да се отргне од психологије гета. Овакав став црквених великодостојника само се пресликао у мњење површно побожне већинске пастве. Са своје стране, саговорници Роми прецизирали су мотиве посете храмовима: више из сујеверја (предсказања у сновима, несреће или болести у кући) него из јасних верских побуда, потакнутих континуираним недељним позивима на богослужење или стрпљивим изучавањем препоручених библијских садржаја. Све се завршавало на упаленој свећи и на брзину сроченој молитви.

Користећи се незаинтересованошћу официјелних религијских структура и великодостојника православља и ислама, протестанти у југоисточној Србији отворили су се за ромске проблеме, са много хришћанске љубави укључили их у постојеће групе активности и подстакли на изградњу новог, у Светом писму утемељеног, идентитета.⁴ Конверзија у разне мале верске заједнице Ромима је донела жељно ишчекивано уважавање и пажњу у пасторалном душебрижништву, наду у боље сутра и сопствено достојанство, речју, све оно што им је било ускраћено у надменом опхођењу домицилних верских одличника.

У монографској студији известићемо о позитивним ефектима оствареним у повећању квалитета живота и побољшању друштвеног статуса (породични односи, обичаји из животног циклуса, побољшане хигијенске и образовне навике). Посебну пажњу посветићемо анализи процеса

---

⁴ О факторима протестантизације Рома југоисточне Србије детаљно смо известили у: Тодоровић 2012в, 2013, 2014а, 2014б.

преосмишљавања и прилагођавања двеју доминантних саставница ромске културе под утицајем новоусвојеног религијског погледа на свет: 1. еволуцији првобитне поделе на „Ми, Роми“ и „Они, Гаџе“ у „Ми, верујући“ и „Они, неверујући“ и 2. напуштања вишевековне позиције важности постојања („*немати, а бити*“) у корист поседовања материјалних добара („*имати, а не бити*“).

Истраживање⁵ је обављено на узорку 60 крштених верника ромске националности, као и 14 ромских и неромских верских старешина.

Подаци су прикупљени методом продубљеног интервјуа на основу стандардизоване процедуре са *Ромима верницима и неромским и ромским старешинама* протестантских верских заједница у југоисточној Србији. Разговори су реализован између децембра 2008. и марта 2009. године.

---

⁵ Презентовани резултати део су обимног социо-емпиријског истраживања спроведеног на узорку крштених верника ромске националности неколико протестантских верских заједница на територији југоисточне Србије (Хришћанска баптистичка црква, Јеховини сведоци, Хришћанска адвентистичка црква и Еванђеоска пентекостална црква), ромских и неромских старешина побројаних верских заједница, те верских вођа већинских религија (Српска православна црква и Исламска заједница), а у оквиру докторске дисертације „Протестантизација Рома југоисточне Србије“, коју је аутор одбранио октобра 2011. године на Одељењу за социологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Испрпно о самом истраживању у: Тодоровић 2014г.

1. ОДБАЦИВАЊЕ ОБИЧАЈА ДРУГИХ РЕЛИГИЈА И КОНФЕСИЈА

1.1. Празновање православних и исламских обичаја

Занимао нас је актуелни однос ромских верника у адвентизму и међу Јеховиним сведоцима према палети дојучерашњих синкретистичких навика са коренима у православљу и исламу: прослави Божића, Ускрса и крсне славе, односно Рамазана и Курбан Бајрама, узајамним посетама са већинским становништвом у време литија, позивању попова и хоџа у сопствене домове, сунећењу деце, молитвама пет пута дневно и сл.

„Да би постао Јеховин сведок, пре него што останеш Јеховин сведок, а Јеховин сведок постајеш у тренутку кад си ти у срцу прихватио та начела, та мерила, у срцу, нико не зна, ником нисам рек'о, ал' у срцу сам то прихватио, а онда то ја тако и поступама, и почнем тако да живим. Е, кад се виде те промене, е, онда је теби јавно допуштено да озваничиш то. И то је то, у ствари, крштење је јавно предање Богу. Чим ти себе у срцу нађеш, мени се свиђа, ја то волим, нећу да радим ово, јер то Бог мрзи, ја то нећу да радим, ово Бог мрзи, ја то нећу да радим, и почнеш да одбацујеш те ствари.“

П. Д., 58, Јеховин сведок, Житковац (Ниш)

„Све се одбацује. Пазите, сад то не радимо зато што ми желимо да будемо ексклузивни, ми то радимо зато што слушамо Божију мудрост. Рецимо, ако ја данас не славим славу, ја фактички стављам те новце у џеп, штедим. Јер, рецимо, једна слава колико данас кошта, испод 200-300 еура не може да прође мање, и то је минимално нешто. Али, ако ја оставим славу, ја сам уштедео једноставно, моћи ћу да купим свом детету нешто за тих 300 еура, или ћу да се прехраним

два месеца са тих 300 еура, то је мудрост коју Бог нама преноси преко своје речи у Библију. Зато ми остављамо то. У ствари, корени тих празника, обичаја, потичу из паганског времена и због тога смо ми оставили све то. Јер, каже тамо један стих у Библији да ће Бог да уништи криву религију и све оне који су умешани у то.“

З. С., 35, Јеховин сведок, Врање

„Немамо никакве празнике. Ми не празнујемо ништа, једино детету рођендан кад је, ми га обележимо и у цркви кад је. Нема слава, нема Ђурђевдан, ништа, ништа. Нама је празник субота, ми идемо суботом у цркву, тада нам је одмор, тада имамо највећу заједницу са Богом. Имамо сваки дан, јел' тако, али то је посебан дан кад се сретнемо са Богом, са својим ближњима у цркви, иначе, празнике никакве немамо.“

С. А., 50, адвентиста, Ниш

„Не. Адвентисти славе сваке седмице седми дан. И то је њихов празник, највећи и једини, јер је то по Писму свети дан од свих других шест дана. Ништа то није остављено за неке месеце, за неке године. Само је остављено да је Бог све створио за шест дана и да је седми дан дан одмора, и да је тај дан посветио и богословио.“

М. Ђ., 48, адвентиста, Врање

Адвентисти и Јеховини сведоци мале су верске заједнице са чврстим моралним и религиозним стандардима. „Истраживачи Библије“ познати су по томе да не славе никакве приватне, државне или религијске празнике, изузев обележавања Господње вечери једном годишње. За „светковатеље шабата“ ореол светости једино има шести дан у седмици. Стога и једни и други *одбацују* празновање рођења и васкрса Христовог, сматрајући их небиблијским реликтами. Једнак однос важи и према другим празницима из религијског циклуса православаца и мус-

лимана (слављење крсне славе¹ и посета родбини и пријатељима у време литија, придржавање Рамазана и Курбан Бајрама, сунђење деце, молитве пет пута дневно и сл.).

Исто питање важило је и за Роме пентекосталце, али смо добили нијансираније одговоре.

„Слави се Божић и Ускрс. Вечеру правимо за Божић, донесе кум тарту код нас, тако сам се са њим договорила. Пошто он требало би да донесе тарту кад је, на пример, Ђурђевдан и Василица. Ја сам рекла: 'Слушај, куме, пошто ја идем у цркву и верујем у Бога', а и он сада иде у цркву, 'може само за Божић и Ускрс. Нама је тај празник најважнији, а ове остале не прихватамо'. И тако дан-данас.“

Д. Д., 29, пентекосталац, Лесковац

„Да, да, у цркви се прослављају. У породици се за Божић купује воће, износи за трпезом. За Ускрс погледамо филм 'Исус' у цркви, помолимо се, посветимо тај дан Богу. Има организоване прославе Божића и Ускрса у Дому синдиката у Лесковцу. Долазе Роми, али долазе и Срби, погледају, питају се каква је то гужва. То утиче на њих, то треба чешће да радимо у центру града. Тако би више људи пришли цркви...“

Н. К., 15, пентекосталац, Лесковац

„Да ти кажем нешто искрено. Мој муж не верује у Бога толико, значи, као глава породице, ја не могу да будем главна место њега. Он узима исто

---

¹ Упознајући се сетом питања са религијском праксом садашњих верника пре учињеног новог религијског избора, готово од свих саговорника могли смо да чујемо да је *слављење једног или више светаца била уобичајена пракса* у ромским домовима. Није се под тим подразумевало слављење крсне славе према прописаним православним начелима, већ уредно обележавања датума у породичној историји у блиској вези са *прележаном болешћу* или *преживљеном несрећом*. Обично се месио колач и спремао трпеза, без паљења свеће и позивања свештеника. Ова се пракса напуштала преласком на протестантизам.

као и сви људи што ради и ради обичаје к'о сви људи што ради. Само он мене не присиљава да... Ево, да ја идем негде и да кажем: 'Срећна ти Василица'. Ја не причам ништа и ја нећу да палим свећу. Он ако је на свирање, ја му кажем одавде: 'Ја нећу да те лажем, ти знаш да ја верујем у Бога, ја ћу да спремим, јер си ти мој муж'. Он је мој поглавар, значи, не могу да будем више од њега. Дакле, ја ћу да спремим тај ручак, ћу да спремим, исто ћу и да једем ту вечеру што се спреми. Ја спремим, кад устанем ујутро, ја се молим Богу: 'Господе, ти знаш да, на пример, ја улазим у грех, ал' ти знаш да ја нисам главна, има ко главнији од мене.' Ја спремим све, седнемо, мој муж пали свећу, кад није ту, ја не палим, ја си вечерам као обично. Ја се молим Богу и вечерам, доручкувам, све. И тако."

*В. Д., 39, пентекосталац, Врањска Бања
(Врање)*

Рођење и ускрснуће Исуса Христа представљају јединствене празнике код већине хришћанских конфесија. У православљу и католичанству то су обично дани одмора, када се размењују поклони са најмилијима (па и претерује у јелу и пићу). За лесковачке јеванђеоске вернике такво профано обележавање, оптерећено комерцијализацијом и конзумеризмом, представља привид религиозности, јер изостаје успостављање личне заједнице са Богом. Зато они инсистирају на изворном религиозном контексту: 1. интимном породичном обележавању уз посну храну и 2. *заједничарењу у цркви*, уз присуство остале браће и сестара. Тако су се, на пример, у лесковачком „Дому синдиката“, усталиле последњих година свечаности посвећене прославама Божића и Ускрса, уз наступе омладинског хора, драмске секције и дечије групе.

Слика 1: Препуна сала „Дома синдиката“ у Лесковцу за прославу Божића (јануар 2009)

Слика 2: Наступ дечијег хора на божићној прослави у „Дому синдиката“ у Лесковцу (јануар 2010)

1.2. Празновање традиционалних ромских празника

Столећима уназад, сопствени културни идентитет ромски народ изван протестантизма чува од нестајања неговањем особених тзв. *ромских празника* (Власуљица, Ђурђевдан, Бибија). Ова негдашња упоришна тачка „ромскости“ губи на значају преласком на протестантизам, додуше, неједнаким интензитетом и обимом међу припадницима појединих верских заједница (на једној страни адвентисти и Јеховини сведоци, а на другој баптисти и пентекосталци).

„Славим и Ђурђевдан. Није више тако раскошно... Са мојим начелима веровања, ја сам расположан да не славим Ђурђевдан. Да ти кажем: ја би поменуо Ђурђевдан, све у складу са Божијом речи. Ето, ми шкрупимо футере, то је пасха, излазак из Египта божијег народа. Кад се закоље јагње, ја кажем: синови моји, децо моје, моја породицо, ево шта је то било у Старом завету, то је била праслика за касније Христ шта долази за спасење наше. Ево, ја ћу сваке године да славим Ђурђевдан, да би вас привукао Богу.“

М. Б., 61, баптиста, Горњи Комрен (Ниш)

„Видите, ја сам у тој породици међу вуковима, јагње међу вуковима. Сад, једно јагње не може да обрати све вукове. Чет'ри вука су у заједници са мном, ја не могу сад да обратим све вукове, треба ми време. Кад они славе то, ја могу да не дођем намерно кући или да се повучем, али то није решење, ту показујеш мржњу према томе. Да би то избег'о, мораш да покажеш љубав, јер много је јаче показати љубав, него мржњу. Учествујем у томе, али нисам за то, не оправдавам. Надам се да ће и они да се преобрате.“

Н. Б., 25, баптиста, Ниш

„Не. Али има тога да се задржавају неки обичаји. Ми то не осуђујемо, као што Бог каже: 'Не судите, да вам се не би судило'. То што они раде, ми ћемо увек да апелујемо да то не раде, али одлука је ипак њихова. Свако ко шта ради, стаће једног дана пред Бога и рећи ће. Њима се то говори, а никако се не осуђује.

Највећи проблем је, рецимо, кад треба да се слави Ђурђевдан или Власуљица, па они не кољу тај дан, него три, чет'ри дана раније. Не ради то велики број људи, али има и таквих, они нису ни овде, ни овде.“

М. Б., 18, пентекосталац, Лесковац

„Обично се жене код нас више обраћају, него мушкарци. Онда долази та ситуација да не сме од мужа, једноставно. Исус нас не учи на тај начин да дођемо до раздора у породици, не, ми можемо да молимо за наше супружнике који нису обраћени и онда верујемо и стварно се дешавају те ствари, дође до тих ствари да се та особа након неког времена обрати. Неко пре, неко мало касније. Обично је то проблем, а онда је проблем у вези деце. Кажу, сад овај комшија то једноставно чини, то јагње, онда ће моје дете да види, па онда како? Са децом обично можемо да причамо, али има неке ствари које деца не може да разумеју. И онда некад кажу: 'Ми то не можемо због деце, деца гледају код комшије'.“

А. Т., 33, пентекосталац, Лесковац

„Што се мене тиче не, али ја сам у заједништву. Ништа, ја знам да то није добро, али, ето, да не буде свађа, ја им се прикључим. А знам да није добро. Помажем свекри да спреми...“

Т. С., 23, пентекосталац, Ниш

„Не. Али, јагње купујем. Мали мој се много секира ако немамо јагње, он се секира много. Купујем и сечем га одма', не чекам шести мај. Да се игра он мало и тол'ко. Махом верници тако раде.

Значи, верници не славе Ђурђевдан баш тај дан кад је, него неколико дана раније?

Да. Али, кажем ти, мене то уопште не интересује, не купујем, не славим. И за јагње исто не би' купио кад не би био малецак, он тражи. Само он да порасте, да не тражи, онда ништа... У цркви разумеју то. Не може сад ја да кажем теби, ти обавезно мораш да слушаш ово. Оно што Библија каже, а ти ако 'оћеш да слушаш... Значи, све ти је допуштено, тако пише, али није све у корист... Ја и за мене кажем да је то грешка.“

Т. К., 36, пентекосталац, Лесковац

„Не.

Па, добро, ако већ добијају упутства од својих старешина да то не треба да раде, зашто то неки крштени Роми, ипак, још увек раде?

Па, знате како, иако их је Бог осведочио, иако им је Бог показао милост своју, они ипак кажу: 'Шта ће мени каже комшија?' 'Леле, ја нисам ставио јагње на ражањ, шта ће комшилук да каже!' Синоћ је био празник, Прочке се зове код нас, са паљењем ватре. Нисам видео, али чуо сам данас да су неки наши верници били тамо, а није требало да буду. Да су, чак, били на богослужење, а да су онда скакали кроз ватру. Наши верници!... Ви му проповедате, он чује, али уради насупрот оног како треба. Као да пркоси некоме тиме, а пркосиш само самом себи..“

С. Ц., 29, пентекосталац, Врање

Василица и Ђурђевдан („Ерделез“) представљају надрелигијске, вишедневне, јединствене празнике свих Рома света, комплексна сведочанства преплитања ромске и култура народа са којима су долазили у додир на свом вишевековном путешествију од прапостојбине. Згуснутом симболичком обичаја и ритуала призивају се здравље, срећа и берићет у новом годишњем циклусу, учвршћују постојећи породични и родбински односи и оснажује веза са традицијом.

У ромским домовима у којима је протестантски дух прожео *све чланове породице*, успоставља се поштовање нове религиозне и социјалне дисциплине. Адвентисти и Сведоци истичу се у настојањима да оставе свет иза себе и усвоје новопротестантовани животни стил, сасвим у складу са строгим библијским начелима, у коме нема места за стара празновања. Најтеже је, међутим, *усамљеним и изолованим верницима*, неподржаним од стране породице и окружујуће средине. Иако вољни да практикују самоуздржавање у световним подручјима живота, снага традиционалистичког колектива присиљава их да учествују, макар и механички. У посебном су положају жене, у чијим је рукама од давнина организовање светковина из обичајног циклуса, као и терет беспоговорног подвргавања ауторитету мушке главе.

Јеванђеоски пентекосталци, за разлику од адвентистичких и захтева Јеховних сведока за фундаменталном променом животних усмерења, исказују умешност захваљујући којој и постижу експлозивну прогресију на готово свим тачкама земљине кугле: *прилагођавање локалној традицији или култури дотичног етничитета* (Ђорђевић 2010, 262). Они: 1. *подстичу* обраћенике да следе богоугодно понашање и захтевају пуније разумевање црквених начела, али 2. *не инсистирају на тренутном раскиду* са грешним навикама и пороцима, јер су свесни да би у том случају многи отпали са стазе којом су се запутили, а да не направе потпуни опсег верничког искуства.

Да „све је допуштено, али да није све у корист“ учи Библија, а на верницима је да се труде у придржавању тога начела. Вековних навика из махале, посебно оних на којима се темељи кохезија ромског вековног опстајања, није се лако отрести и преко ноћи обући „ново одело“. Уплаканој млађарији тешко је објаснити зашто једино у њиховом дворишту изостаје гакање гусака, ћурликање ћурака и блејање јагњади, а госте је, макар и случајни посетиоци били, неприлично за „Циганску Нову годину“ и „Ђурђев данак“ дочекивати празних руку. Зато је пронађено

компромисно решење, *modus vivendi*, све док не сазру сви услови да се раскине са стегама прошлости и не пристигну домаћини са новим склоностима: *курбан се скромно приноси неколико дана пре званичног датума*, деци се не ускраћује доживљај сусрета са бар једним бројем догађаја, е да би се срачунато изостало из централне прославе.

Еванђеоско старешинство не заноси се мишљу да ватреним позивима упућеним са проповедаоница и грубим издвајањем верничких душа из породичног окриља може да подрије усађене ауторитарне обрасце и схватања.² Напротив, *подучава*, посебно младе жене, да смерно шућу мужевљев и углед свекра, али и да настоје да их ослободе унутрашњих предрасуда према „новој религији“, односно приволе да и сами једном посете многољудна богослужења, „под шатром“ или чврстијим кровом, свеједно. Пентекосталци знају да *пуне ефекте мисијског рада* могу да очекују тек са другом и трећом генерацијом конвертита, децом и омладином која ће проћи кроз читав погон верског рада, од предшколских и тинејџерских часова до дељења верске литературе у махалама у дане евангелизације.

---

² Зарад спровођења интервјуа са тамнопутим врањанским пентекосталцима, задесили смо се у вечерњим сатима трећег марта 2009. године на централном тргу у Горњој чаршији, таман кад је велика група Рома започела са паљењем ватре од наслаганих одбачених аутомобилских гума. Са знатижељом смо посматрали (и на њихово чуђење фотографисали) младиће из насеља како храбро прескачу ватрене пламенове који су се дизали ка небу. Полусатни перформанс („каравешнице“, „калавешнице“, „прочке“ – пагански обред паљења ватре ради заштите од злих сила са својим панданом у православљу: „Беле покладе“, празник који се слави последњег дана уочи почетка великог ускршњег поста) прекинула је интервента ватрогасна јединица и шмрковица угасила огањ, уз неодобравање гомиле. „Ватреним језицима“, али не о онима о којима пише Дејвид Мартин (1990), присуствовали су и неки дечаки из цркве, потврдило нам је, љутито климајући главама, ромско старешинство приликом јутарњег сусрета.

2. РАЗГРАДЊА ТРАДИЦИОНАЛНОГ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

2.1. Школовање деце

Обавезно смо постављали питање о школској спреми потомака у верничким породицама.

„Унука је ишла до осми разред и сад не иде. И унук исто тако. Па, нису ишли, ето, кажем ти, трговина, иду, раде на пијацима. Сад мој син нема новац да улаже у робу, па ради онако, истовара робу, утовара робу кад га неко зове. Његова жена пакује робу на пијак, ћерка, син, и тако. Ја им кажем да треба да се школују, али нема услове. А и слаби ђаци су били и оставили и тако. Нису били баш заинтересовани за даље школовање.“

Ј. К., 65, адвентиста, Драговац (Бојник)

„Не. Ова ми је завршила другу годину и удала се. Ова ћерка само седам разреда и украли су је, у четрнаест године. Овај није ни хтео да иде, послушао деку, иш'о до пети разред само.“

Г. Ј., 52, пентекосталац, Лебане

„Да. Говоримо деци да треба да знају српски, да читају српски, да је то добро за њих. Како ће се они разумети са Србима, то је нормално да знају српски, то им кажем. Исто, вежбамо из Новог завета нашу молитву 'Оче наш', да је знају да је читају, да је знају напамет. И да се моле.“

*С. А., 15, пентекосталац, Врањска Бања
(Врање)*

Међу старијим верницима преовладава стереотипна слика о школованости наследника: *непотпуна основна школа*. Код млађих је свест о нужности подизања образовног нивоа на много вишем нивоу. Свладавањем употребе језика већинског народа они квалификују себе за

достизање признатих друштвених позиција, али и сутрашње обављање конкретних улога у верским заједницама (верски учитељи, евангелизатори и сл.).

2.2. Удаја и женидба деце

Осврнули смо се и на опстајање патријархалних образаца о регулисању полних и брачних односа у породичном кругу.

„Не рано, после војске само, рекла сам им. То им никад неће побећи, док си момак проживи, е, после, то ти је. То сам и ћерки исто рекла. Зашто она мора млада одма' да се уда и да буде са супругом, да не буде слободна, после треба одма' децу да чува, овако док је код мене, нека проживи.“

Н-Д. Б., 39, баптиста, Бела Паланка

„Па, ја не волим да се рано жене и удају. Више волим да осете своју младост, кад буде време... Нека прво заврше школу и оне све обавезе, па онда....“

Д. М., 34, баптиста, Ниш

„Нећемо да саветујемо. Кад она осети своју зрелост да може да преузме одговорност брачног живота, нека то уради. Не би јој препоручио да то уради у седамнаест године. Ми смо дужни, као родитељи, да то дете васпитавамо, да га подржимо да заврши школу, па после, кад постане зрела особа, да се уда. Не у петнаест и шеснаест година као што се нама десило, то је катастрофа за нас.“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„... Баш моје жене отац питао ме дал' мислим да женим сина, да правимо свадбу. 'Како да не', рек'о, 'али нека она напредује духовно, нека се крсти, а не да се одма' после крштења жени. Нико не жели новокрштену особу да узме, зато што он нема искуства.' Мож' да остави. Ево, има девет-

наест године, у двае'с нека се крсти, годину дана, две, нек' прођу, не мора да чека три'ес, дваес' две године, мало нек' буде искусан, онда може да се жени.“

Е. С., 39, Јеховин сведок, Прешево

„Не. То је један мени... То је исто једна традиција која се држи и коју дефинитивно треба разбити. Не може човек са седамнаест и осамнаест година да ступи у брак. Он довољно за себе не може да заради, камоли за жену и децу.“

М. Б., 18, пентекосталац, Лесковац

„Не, не. Баш са њом, она је сад седми разред, мало има проблема у школи, сад у седмом разреду, мало са једним другаром праве проблем у одељење, галаме. И оцене су слабе, попустила је. Ја јој говорим да она најпре заврши своју школу, то је за њено добро. Ја сам завршила школу, нема посла, али, ето, има нека корист у мом животу због те школе. Ипак, ако нема посла, има друге ствари које су јако користне, култура, образовање, то је јако важно. А кад она буде завршила основну школу, па крене у средњу, онда она може сутрадан да се... Она може да се забавља тад кад буде пунолетна, не у дванаест, тринаест година да се забављају, ја то никада нећу да дозволим. Кад она буде пунолетна, кад може да размишља о свом животу, и кад може да нађе ту особу. Док год се забављају, та особа може да дође у кућу.“

А. Т., 33, пентекосталац, Лесковац

„Не. Ја то говорим мојој ћерци, она има дванаест година. Код нас је некад био обичај, тринаест, четрнаест, петнаест године, одма' се удаје. Ја јој кажем макар са осамнаест, деветнаест, прво да заврши школу. Макар основну, а ако имам могућности, школоваћу је и даље.“

Д. Д., 32, пентекосталац, Врање

Болну тачку у општој еманципацији Рома представљају рано склопљени бракови између малолетних младића и девојака, под руку са прекинутим институционалним образовањем. На традицијом наметнуту норму да се физички зрели, али социјално и психички неспремни тинејџери уводе у брачно партнерство, често и без слободне воље, све више се гледа као на *друштвену аномалију*, колико год да је у ромској прошлости играла интегративну улогу. Преовлађује мњење да се на тај начин цементира подређена улога жене и њени животни потенцијали своде на рађање и подизање деце и кућне послове.

Новоусвојени религијски поглед покреће међу верницима другачију перспективу у самеравању обичајних и правних норми, тачније: 1. *неподржавање* прераног брачног заветовања, 2. *неразликовању* мушке и женске деце и 3. *осуда* праксе уговарања, куповине или отимања младе.

Преовлађује заштитнички однос према потомству у раној младости, жеља да им се пружи могућност уживања у дечијим радостима, уз редовно школовање и стицање макар минималног образовања. Најпогоднијим се сматра овладавање практичним занатима, као потенцијално сигурним изворима финансирања.

Верници у млађем узрасту посебно су критични према прејицима древних навика у савремености и приметак су профилисаног религијског односа према нежељеном социјалном понашању. Ипак, горња граница ступања у брак повезује се у највећем броју случајева са *завршетком средње школе*, односно стицањем пунолетства.

Прихвата се *избор срца* у избору брачног друга. Хришћанска наука подучава да се *прељубом* сматрају сексуални односи пре достизања свете тајне брака, чиме се младима ставља до знања да ризично полно понашање може да доведе до здравствених компликација, али и до моралног посртања и лоше репутације у заједници.

2.3. Свадбени обичаји

Проверавали смо и да ли је промене под утицајем новог религијског погледа доживео и један од најпознатијих ромских годишњих ритуала – *заснивање брачног односа*, праћен вишедневним окупљањем родбине, пријатеља и познаника.

„Ништа. Само ручак, венчање, ето то. Практикује се ако су хришћани, да се венчају и у цркви. Е, сад, ја не знам, али волела бих да ако смо крштењени, добијемо благослов и од пастора. Ја сам била на једној свадби где је била посебна музика и храна. Јесте добро, али сматрам да може и ова свадба, у смислу не оно претерано пијанчење, диринчење до ујутру, али може.“

Д. М., 34, баптиста, Ниш

„Да, али ће се разликовати. Од како смо се вратиле, имале смо прилику да будемо на две свадбе Јеховиних сведока. Она треба да буде примерена свадба, прикладна свадба, не светска, не да се опијају и да не знају шта да раде. Пристојна и умерена свадба, са не превише јаком музиком, онако колико би свима могло да прија. Не мора да буде само верска музика, али не смеју да буде ружне речи у тим песмама, јер ту ће бити и старих и младих, и за све треба да буде по нешто, људи треба да се пријатно осећају. Алкохол ће бити умерен, храна је нормална, обичаји неће бити као некада код Рома, са набрајањем ко је шта и колико донео младенцима. Ми смо дали новац у коверту, написали неки стих из Библије на разгледници, рецимо, ја сам написала: 'Што Бог састави, никад да не растави'. Нико то да не растави. Млада јако мора да буде пристојна, ништа голо, ништа откривено да јој се види, то треба да буде пристојна венчаница, може и хаљина. Ако је млада особа може, ако је озбиљнија особа, онда нема крштења у Скупштини. Млади, који желе да се венчају, код нас је обавезно да се двоје

венчавају у нашој Скупштини и након тога у Општини. Чак питамо госпођу из општине да дође у Скупштину и тамо обави венчање. Имали смо прилику да то видимо сад у Београду, матичарка је била у нашој Скупштини, прво је венчала младе, а затим је наш старешина, надгледник из Италије, одржао један говор и пред Богом је била молитва за њих двоје. И пред законом и пред Богом они су били венчани. То све траје један дан, након венчања идемо сви у кафану, веселимо се како треба и како доликује свима нама.“

Р. К., 42, Јеховин сведок, Ниш

„Ја када сам правио, ми смо били хришћани. Ми смо користили само један дан за сина кад смо женили. Онда, били смо у општини да закажемо венчање да се региструјемо и кад је то заказано ишли смо у општини и тамо се врши говор. Обично после идемо у Дворани Краљевства, онда се држи један библијски говор, а онда, иза тога, идемо у неки ресторан и онда тамо се дружимо. Нормално, има ручак, роштиљ, алкохол се даје у оноликој мери колико може да буде пристojно. Гости су обучени у одела, како си видео у Дворану, тако је долазио и на свадбу. Ми зовемо и пријатеље, рођаке, и они да буду присутни на све те ствари, иако они нису верни. Били су моји рођаци, моја браћа, моја фамилија, моји пријатељи сви, они су имали баш прилику тада да виде како ми то радимо, то је била јединствена прилика. Њима се баш свиђа, музика је била лепа, фина, све је било о кеј.“

Т. В., 57, Јеховин сведок, Лесковац

„На пример, сада не би украла снаху, него би отишла да ми је дају. Сада је код мене један конфликт, што ми је муж неверан, а ја сам верна, и он би имао своје госте, а ја би имала своје госте, и то је проблем. Иначе, на наше свадбе је адвентистичка духовна музика, нема алкохола, нема

дувана. Користи се здрава храна, нема масно. Ја би тако направила свадбу.“

С. А., 50, адвентиста, Ниш

„Ево, ја сам правио свадбу кад сам ћерку удавао, ми смо свадбу правили без алкохола. Јело се, пило се, умерено. Звао сам не ону врсту музике која се данас користи, него музика која је била из Скопље и која је свирала духовне песме. И то је био један склад, једна хармонија, једна велика радост, било је јело и пиће, било је и песме, и било је венчања у цркви, на колена и млада и младожења, и свештеник који је тражио благослове за тај брак... Добро, и венчање рецимо у општини, и тамо матичар лепо каже, и венчање у цркви, а колико се то практикује, опет зависи од њих. Друго је да ти уђеш у цркву једанпут у два 'ес' године, само на дан венчања, друго је да ти сваке суботе, сваке недеље и сваког дана проучаваш Свето писмо, имаш заједницу са Исуса Христа, а он каже да смо ми његове невесте, а он наш женик, доћи ће по нас, треба да будемо чисти, треба да чекамо његов други долазак. Где тога нема, нема ни брака, нема ни породице, зато и видимо шта се дешава са браковима.“

М. Ђ., 48, адвентиста, Врање

„Да, али у складу са Библијом. Па, првенствено иде венчање, њих венчава пастор, веридба исто се дешава у цркви, опет пастор благослови, веридбу, па онда свадбу. Венчава их пастор у цркви, свира духовна музика, нема оног играња, те неке ствари, тога нема. Сад ако погледамо, свака ромска свадба обавезно музика појачана, чуда, онда пиће, све те ствари, онда, шта ја знам, месо, нека чуда. Свега тога нема, него једно обично нормално весеље, мало пиће, нормално, син ми се оженио....“

З. Р., 44, адвентиста, Косанчић (Бојник)

„Свадба је иста. Неке ствари има још увек, неке ствари нема. Нема, рецимо, да се напије, па крши, па ово, па оно, што је лош пример, зато што и Бог не каже да се напијемо вино. Није лоше пити чашу или две, колико тело захтева од тебе. Пиј, а не да се напијеш и да не знаш шта радиш. А претеривање са музиком, то је ромска традиција. Са музиком и са парама, ко има, ко нема...“

М. Б., 18, пентекосталац, Лесковац

„Па, нема, исто то... Добро, пију верници, није забрањено, али не да претерају, таман посла. Ја сам правила свадбу за сина, нормално, из чистог расположења, пили смо, али није било оно одвише. Добро, у те свадбе кад идемо ми верници, ми смо највећа слика за њи'. Нема да се напију, неке псовке, неке речи, то не. А други обичаји исто као пре.“

С. М., 42, пентекосталац, Врање

„Нисам још имао те прилике, нисам присуствовао таквој свадби... Верник не сме, на пример, да се напије. У Библију нигде не пише да смеш да пијеш. Треба увек бити културан. Замислите човека или верног, који је веран, и напије се, и клима се. Шта ће људи, народ да каже: 'Гледај овај верник, напио се, шта ради?' Треба бити пример у свакој ситуацији, не само у кући, не само у цркви. На јавном месту, на послу који радиш...“

Д. Д., 32, пентекосталац, Врање

„Рецимо, ради се сад код верника, нема више оно што се радило у ромској популацији, узмеш за руку и одведеш кући. Код верника полако, али сигурно почиње то да се забављају, да немају односе пре брака, да уз договор дођу да траже девојку, да не буде крађа, да се венчавају у цркви. Јер, данас, неверници, који не познају Бога и не долазе у цркви, праве свадбе, али се не венчавају. Деведесет и девет посто! Док верни неће да

уђу у брак док се не венчају... Има музике, има свега, али је то све умерено, нема кога да видите да је пијан.“

С. Ц., 29, пентекосталац, Врање

Женидбени обичаји одувек су представљали најбогатији церемонијал у ромском животном циклусу. Спровођењем целонедељних, устаљених радњи осликавани су положај жене и мушкарца, економска моћ породице, сложени родбински односи и др. Заснивање брачне заједнице пратио је низ магијских обреда посвећених срећи, благостању, слози и увећању потомства супружника. Упркос нестајању и преобликовању бројних архаичних фолклорних елемената у судару са свакидашњицом, преношена је традиција са колена на колена и чувана слика прошлости међу новим генерацијама.

Склапање брака међу протестантима, адвентистима и Јеховиним сведоцима посебно, представља *оштар рез са прошлошћу*. Крађа младе, невенчане брачне заједнице, малолетнички бракови, опијање, пушење и раскалашно понашање – одбацују се као неморални чинови и одступања од строгих начела бивствовања у заједници са Исусом Христом. Инсистира се на: 1. додатној подршци браку склопљеном пред матичарем у општини *црквеним* браком: пастор благосиља заједницу супружника пред Богом, али једино уколико у њу улазе невини, 2. музика није прегласна и световни садржаји допуњују се духовним песмама, 3. држи се до физичког изгледа сватова и пристојног понашања, 4. конзумирање алкохола сведенео је на минималне количине (адвентисти га у целисти одбацују).

И Роми баптисти и пентекосталци брину о слици и прилици заједница које представљају, те да кроз њихово понашање припадници других вера суде о веродостојности порука упућених током евангелизације. Обазриви су према алкохолу и истичу да Бог ништа не брани, али да је на вернима да се суздржавају у свакојаким неприличним понашању и претеривању.

2.4. Предсмртни, смртни и посмртни обичаји

Сабирајући у себи древно сећање на религијско покрело претходних генерација, *ромска култура смрти* најдуже је одолевала зубу времена и промена. Прецизно утврђеним и многоструко понављаним ритуалима обележавано је затварање биолошког круга, а живи подсећани на корене у православљу или исламу. Интересовало нас је да ли је приступање протестантизму произвело промене у особеном друштвеном чину односа према смрти.

„Био сам у вези тога. Неки су хтели да промене то. Један брат се крстио и после неколико дана он је умро. Сви смо били присутни на његовој сахрани, наравно, браћа и сестре теше његову породицу. Кажу да, знаш како, по обичајима, отвориш Свето писмо, изговараш божје речи, не треба тој особи да плаче, него треба да се радује, зато што је покојник с Богом. Међутим, људи који плачу за том особом, они својим плачућим осећањима тражу да та особа буде с њима, да није умрла, да се врати. Њима је више драго да је поред њима него да оде. Морамо да знамо и час кад треба се растати. Увек је старешина присутан, чита из Светог писма. Међутим, ипак је био тај брат Ром, из његову породицу после почели да промене, ишли су на своји обичаји и ништа, ми не можемо ту ништа. Ми смо се повукли и они су наставили по њихови обичаји.“

Н. Б., 25, бангиста, Ниш

„Ја знам да се данас на сахранама неверујућих причају неке библијске неистине, раде се разне церемоније, баца се новац, баца се земља, прави се крстача, храна се износи, стављају се поклони у гроб за мртве. Мени је сад све то смешно, јер сам сазнао праву истину. Ја могу да дођем на те сахране, али не учествујем у томе. Ми смо научили из Светог писма да кад човек умре нема ни размишљања, он ништа не осећа, ништа не види, нема живота после смрти, значи та особа

пропада. Створени смо из праха, кад умremo, распадамо се у прах. Али, ми желимо да испоштујемо ту особу, то мртво тело, као и сви други. На нашим сахранама исто се покојник износи лепо обучен у сандуку, мушкарци и жене иду у поворци, али нема изношење хране, крстаче, нема стављања никаквих поклона, може да се стави цвеће и то. Старешина заједнице је ту. Пре изношења покојника из просторије одржи се један говор у његову част утемељен на Библији, где се наглашава како ће она ускрснути у скоројој будућности. Онда се директно носи на гробље, тамо се затрпа, никакве додатне церемоније се не обављају, не ставља се крст и друга обележја, само основни подаци на надгробној плочи. Враћамо се назад у кућу на ручак. Не дају се никакве даће. Породица се брине се о гробу, чисти се, одржава, пријатељима кад је тешко они могу да дођу на гроб. Ако случајно покојник нема потомке, онда не би било у реду да то гробно место урасте у траву, па се заједница побрине о његовом одржавању, али се овако ништа посебно не меша у те ствари.“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„А сада је код нас сасвим другачије. Болесној особи се не досађује много, ако треба нека финансијска помоћ, ми помогнемо, јер је новац у таквим тренуцима потребан. Онда охрабрење на темељу Библије и овако, разговарамо шта је потребно, некад значи пуно особи и када се исприча са неким, а не може са укућанима. Када се деси смрт, нормално имамо сандук, обучена је прикладно, ископан је већ гроб, у сандук се ништа не ставља, то је моја мајка свашта стављала мом оцу, и радио му је ставила. Укућани плачу, па и Исус је плакао кад је Лазар умро, то су тешка осећања да човек не може да се уздржи од тога. Старешина одржи један говор, каква је била та особа, шта је радила кроз живот и, на крају, на

темељу Писма, дају се охрабрујуће речи, нешто се прочита. Постоји посебан говор који се држи за погреб, то није ништа унапред написано, већ се свештеник припрема за говор. Нема музике. Има цвеће, венац, и ми то исто радимо. Укућани се враћају у својој кући где су живели и ако неко жели да се врати са њима, он то уради, да охрабри укућани, да се попије кафа и поразговара. Нема свеће, нема ничега. Нема четредесет дана, шест месеци, годину дана, може особа ако нешто осећа да изађе на тај дан, али није правило. Нема три софре.“

Р. К., 42, Јеховин сведок, Ниш

„Данас у адвентистичком свету постоји само да тога дана, када умире човек, долази свештеник, отпевају се пар песме, одржи се један кратак говор о његовом животу. И после тога долази се на ручак, и више нема ништа, седам дана, четрдесет дана, пола године, година, свеће се не пале.“

Ж. М., 62, адвентиста, Д. Бријане (Лесковац)

„Ево, казаћу вам. Пре три месеца мој деда отпутовао је на онај други свет. Приликом уласка у кући, нема свеће, било је само цвећа. Црнина се ставља, одело, мараме и то, људима ради, из те фамилије његове, ко хоће. Код нас адвентиста црно се не носи, свећа се не пали, не ставља се превише ствари у сандуку и, наравно, све оне потребе што иду, значи, седам дана, четрдесет дана, пола година, ми то не стављамо ништа. Припремамо га и отпратимо га са једном или две или три песме, ако постоји неки већи хор, ако не, двоје или троје њих, петоро, отпевамо две-три песме, то су посебне песме које су одређене за тако нешто. Ту је старешина, ту је главни старешина цркве, ту је помоћни старешина, ту су браћа и сестре који надгледају и припомажу шта могу.“

Г. А., 45, адвентиста, Житорађа (Прокупље)

„Ево, на пример, жене унутра, мушкарци напоље. Послужи се оно што се има. Ту су старешине, неки причају о Богу, каква је та особа била. И онда кад се однесе, другачије је, не као 'оца да баје, да говори, него старешина каже каква је жена била, хришћанка и тако, моли се за породицу. Говори реч божју онима који су ту око њега. Купи се покривач, умота се у њега, исто се стављају даске као и пре. Исто је све, само што нема свеће. Сад има неко послужење, док је пре било за душу. То се више не помиње, него се само ставља на сто. Слободно дајеш, узимаш, не кажеш да је за душу. После сахране има ручак, за оне који су копали и за породицу. Има седам дана, шес' месеци, али су забранили да буде скара, то је код нас главно, за ћевапи, за пљескавице. А има и таквих који не раде ништа. А има они који су нешто задржали, да буде богато јело, пића. Има и верни који то раду.“

Д. Д., 29, пентекосталац, Лесковац

„Што се тиче тога, има са те стране гледишта, да се не зове 'оца. Нема тих муслиманских обичаја као што је било, давање три дана, недељу дана, чет'рес' дана, година, та обилна ручавања у тим обележеним терминима, што коштају много, а коме? Придајемо значај смртнику, али не да испадне... Нема свећа, али долази старешина да да велико охрабрење, без обзира кој' долази. Сахрањује се у одело, али опет се умота у оно бело. Исто даске, само нема 'оца, нема храна за душу. Кад ми хоћемо да идемо, ја не верујем да однесем за храну нешто, могу воду, сок, чисто за мене. Не прави се ручак после сахране, можеш неки сок, али ниси у обавези.“

Ч. К., 50, пентекосталац, Лесковац

„Ми смо били овде на сахрану, једна сестра што је била верна. Била разлика. Нису палили свеће, био је Селим на сахрану. Он је завршио то све

како треба. Није била музика. Нису се палиле свеће. Остало исто, да се умота у бело платно. Ракија је била, али нису људи пили, бог зна што. Нема седам дана, четрдесет дана... На гробље је било само послуживање.“

К. А., 50, пентекосталац, Врањска Бања (Врање)

„Ту нема, као код ови, да долазе попови, 'оце. Ту долази старешина цркве, помолимо се сви заједно, певамо, ако је брат био веран. Кад се одвојиш од неког, и теби је тешко. Ал' треба се радувати, не треба плакати, не треба туговати. Он је умро само телесно... У платно не, чак имамо сличности са вас. У ковчег, лепо обучен. Даске се стављају, због ковчега, да не трули. И због земље, да се не обруши земља... Хришћани не раде то, нема седам дана, четрдесет дана... Нема ни храна код хришћана.“

Д. Д., 32, пентекосталац, Врање

Ромски народ на Балкану сопствену културу смрти углавном је прилагођавао религијској свести и пракси православља и ислама (Тодоровић 2005). Роми у понашању према покојнику “пресликавају” искуства и навике својих комшија, али чине и извесна одступања од верског обрасца. Упокојеног православца опремиће породица по свим узусима православља, од купања тела до изградње “вечног дома”, али ће најчешће изостати позивање свештеника на упоку и многобројниим подушјима. Или ће опремање покојника пратити извођење магијских радњи из претхришћанског периода, као што је стављање хлеба и новца у десну руку, провлачење црвеног конца кроз рукав, пробадање покојникове пете иглом да се не би повампирио или сахрањивање лутке заједно са мртвацем.

Знана је захтевност ислама у погледу поштовања компликованих религијских радњи. Рецимо, вера налаже да се џеназа носи прво до џамије, где се клања џеназ намаз, али већина Рома то не чини. Они покојника носе

право на гробље, где постоји камен на коме се поставља џеназа за џеназ намаз. Ислам налаже да џеназ намаз клања хоџа са џематом, који је претходно узео *авдес*. Тешко да се од неугог ромског света може очекивати детаљно познавање сложене процедуре, али зато неће изостати ритуално прање на *тенисиру*, увијање у 12 метара шифонског платна и полагање у *табут*. А онда ће читав фолклор неизоставно “обојити” по која искључиво ромска црта, којој изворно корена нема у Кур’ану. Особама које *хала-ле* (наричу) поквасиће се врат водом заосталом од купања, како би се покојник што пре заборавио. Први ископани комад земље за раку ставиће се до главе покојника, руке обавезно опрати на чесми на излазу из гробља, а алву за послужење припремаће само добро увежбана жена, јер ће у супротном покојник жалити за душом и убрзо још неког из куће довести к себи. Најмање су промене, упркос безбројним утицајима, доживеле танане финесе самог чина укопа, у чему су Роми муслимани остали најтешње повезани са изворним исламом: под предвиђеним углом изнад у шифон умотаног тела биће постављене даске одређене дужине и дебљине, а у хумку пободена пирамида (“башлукија”).

Прихватање протестантизма, најпре учења адвентиста и Јеховиних сведока, носи са собом *редуковање* религијских обавеза узрокованих смрћу вољене особе: 1. опремљен у нову одећу, покојник се полаже у ковчег, 2. поворка састављена од родбине и пријатеља прати га до „вечног одредишта“ и спушта у раку, 3. како изостаје веровање у загробни живот, сувишним се сматра велика жалост за мртвацем, 4. не пале се свеће, 5. не нуди се, нити оставља храна, 6. гробови се не обележавају крстачама или пирамидама, сем основних података на надгробној плочи, 7. поворка се не нуди да у три наврата седа за постављени сто, 8. нема давања било каквих посмртних даћа.

Породица брине о гробном месту, одржава га у уредном стању, а у случају да нема живих потомака, бригу о томе преузимају чланови цркве. Посета гробу се не брани и том се приликом може понети цвеће. Не постоји ника-

ква дискриминација протестаната у погледу избора гробног места: покојници се сахрањују на постојећем сопственом ромском гробљу или на српском гробљу, ако је заступљено заједничко сахрањивање.³

Елементарне споне са исламом међу некадашњим припадницима Мухамедове вере, највидљивије у погледу сахрањивања покојника, опстају у јеванђеоском хришћанству, изнова потврђујући констатовану способност пентекосталаца да се *прилагоде локалним традицијама*: 1. опстаје умотавање тела у обредно платно (иако је претходно обучено у одећу), 2. положен у раку, леш се штити укусо пободеним даскама, 3. не пале се свеће, 4. ако има каквог послужења слаткишима, соковима или пићем, оно се ћутке узима, без наглашавања да је намењено „за душу“ умрле особе, 5. чешће је заступљен ручак након укопа, посебно за уморне путнике са стране, 6. кроз прсте се прогледава и понеким накнадним даћама, али се не саветује пратећа обилност: нема скаре за припремање плескавица и осталих ђаконија од меса.

Погреб се одвија у достојанственој атмосфери. Код адвентиста мања група верника или читав хор задужени су за певање неколико песама верског садржаја. Посебну улогу има присуство проповедника, који пре изношења покојника из породичног дома, као и на самом гробљу, а на темељу Писма, даје речи охрабрења и подсећа присутне на поновни Христов долазак. Прилика је то и да се пред непреобраћенима, ако их у публици има, потврди јачина вере и исправност учињеног религијског избора.

---

³ Последњег фебруарског дана 2009. године присуствовали смо комеморацији и сахрани Миодрага-Мије Станковића, оснивача пентекосталног покрета у Лесковцу и читавој југоисточној Србији. Дупке пуној сали „Дома синдиката“ обраћали су прваци у вери из читаве Србије, уз гостовање делегација из неколико европских земаља и Америке. Ни хладно време, ни отопљени снег нису спречили близу хиљаду грађана да одају последњу пошту Мији. По први пут уживо доживели смо сахрану једног протестантског верника, управо на начин како су нам то саговорници описивали у интервјуима.

Слика 3: Наступ пастора на сахрани Миодрага Мије Станковића на лесковачком градском гробљу (говори Стефан Станковић, млађи Миодрагов син, пастор Духовног центра „Светло“ из Лесковца) (фeбруар 2009)

Слика 4: Последњи поздрав духовном оцу уз звуке ромске трубе (свира Шериф Бакић, ромски пастор Духовног центра „Светло“ из Лесковца) (фeбруар 2009)

2.5. Асоцијално понашање и склоност пороцима

Разматрали смо и утицај протестантског учења на измену укоревених навика из гетоизираниг живота у махалама, попут физичког обрачунавања брачних партнера, сукоба са полицијом, пушења и неумерене конзумације алкохола, одавања коцки и дроги и осталим пороцима.

„Ја мислим да је врло добро. Није одлично, има који још проучавају, који још увек нису довољно упознати, али је добро. Са супругом су одлични односи, а пре него што сам упознала истину, било је катастрофа. Требало је да се растуримо, требало је, да не причам сад, јер не треба да се сетимо на оно прошло, само да идемо напред. Било је врло лоше.“

З. З., 68, Јеховин сведок, Винарце (Лесковац)

„Па, како да ти кажем... Некад и ја вичем на њега, он на мене... Нема алкохол, нема пушење.“

Љ. З., 45, адвентиста, Винарце (Лесковац)

„Ууу, променило се доста тога. Ако мама каже нешто тати, све се то каже у љубави, не као оно раније, уз псовке и тако то. У нашој кући има један велики натпис: 'У овој кући се не псује'. Доста тога се променило. Не могу да вам опишем како се слажемо у породици, молимо, љубимо један другог, па и Бога.“

А. А., 20, пентекосталац, Лесковац

„Не. Више је разумевања у породици, помажемо се, подржавамо. Док раније, хтели смо да одговоримо један другом, али нисмо могли да дођемо до тог заједничког језика. Или би' ја нешто хтела, а њему се не би свиђало. Међутим, сада, ако ја нешто зажелим, а њему се то не свиђа, ми се молимо да Господ стварно донесе ону праву одлуку која то треба да то буде заиста тако. Ако некада ја погрешим, ја се њему извиним, опрос-

ти, извини, није било у реду. Или он. Тражимо опроштај, без обзира да ли је он мушкараца или ја жена. Договарамо се, не чинимо ништа једно без другог. Ја не могу сама да учиним нешто што он не зна или да он нешто учини што ја не знам. Хвала Богу, за сад је све о кеј.“

А. Т., 33, пентекосталац, Лесковац

„Не. Добро, попије се, али не у тој мери да се напије. Ја волим да попијем чашицу, две вина и готово, завршаваш пос'о.“

Ч. К., 50, пентекосталац, Лесковац

„Пушимо, пушимо... Мада не смемо, али пушимо... Често пушимо. Мада знамо, то је један свесни грех, свесни грех радимо...“

К. А., 50, пентекосталац, Врањска Бања (Врање)

Највећи добитак до кога се држи у верничким ромским кућама јесу *складни међуљудски односи*. Преки погледи, повишени тонови у разговору, нагле речи и псовке, физички обрачуни на граници ексцеса, замењени су: 1. договарањем између супружника о дневним обавезама, 2. уљудним понашањем са комшилуком и родбином, 3. љубављу према деци и 4. породичним складом који производи просперитет и уважавање окружења.

У случајевима немаштине: 1. не потеже се за крађама и 2. не упада у преступништво.

Спорови између појединих фамилија: 1. решавају се договором уз посредовање пастора, 2. изостају тешки обрачуни са крвавим завршетком и полицијским раздвајањем.⁴

---

⁴ Ромски пастор Шериф Бакић у интервјуу са поносом је наглашавао следеће: „Број један, не само што ћу вам ја рећи, него оно што ће рећи МУП Лесковца и општинска структура и људи у граду да се криминал знатно срозао, скроз је опао, што се тиче криминала међу Ромима, што се тиче туче и што се тиче свађе. Јер, ми смо осам хиљада Рома у Лесковац, а само у насеље 'Подврце', где ја живим, око пет и по хиља-

Верницима посебно годи када их неверни Роми пресећу на улици или посећују у домовима, *тражећи савет* за настале свакодневне ситуације, јер су уочили промене у њиховом мишљењу и делању: вера подупрта делима најделотворније говори о исправности кретања Христовим путем.

Иако се успешно носе са спречавањем тешких престапа – коцке, дроге, проституције, крвних деликата – пентекосталне вође муку муче са *ситнијим пороцима*, што се види из искрених одговора верника. Умерено конзумирање алкохола у свечаним приликама – прославе, дружења, свадбе – прихвата се са разумевањем, али је пушење непожељно. Пастори препознају пушачки грех, посебно старијих, који је најтеже сузбити.

3. РАЗГРАДЊА ТРАДИЦИОНАЛНЕ ВЕРСКЕ МАТРИЦЕ

3.1. Од „Ми, Роми“ и „Они, Гаџе“ до „Ми, верујући“ и „Они, неверујући“

За припаднике других народа Роми од памтивека користе заједнички назив – *Гаџе*, успостављајући јасну границу између ромског и неромског света. Гаџе су Роме на историјском путу пречесто извржавали прогонствима, дискриминацији, етничкој стигматизацији, политичкој,

---

да ту живи. (...) Криминал је за мене број један. Мени је толико драго да сад можете проћи у махали, видећете групе и групе, ромски менталитет је да људи излазе, да једни друге разговарају, али да нема свађе. И кад дође до тога, то се веома лако разграничава, да не дође до свађе. Да не претерам, скоро из сваке породице макар једно дете има које долази у цркву. То је велики благослов и људи нас јако поштују. Криминал је јако пао тотално, јер ја као члан 'Друштва Рома', ми смо сваке године ишли код начелника СУП-а на разговор и он нам је стално показивао: 'Ево, свако јутро кад ја дођем, овде имате двадесет пријава: обијање станова, крађа кола, туче... Али, нема више ниједна ромска пријава. А ја добро знам, откако је црква почела да утиче на Роме, толико се добрих ствари овде дешавају'. Зато вам кажем све те ствари које се дешавају."

културној и економској маргинализацији, речју, општој друштвеној искључености. Зарад очувања идентитарних одлика и фолклорне баштине, ромски народ издиже невидљиви зид према спољашњем свету;⁵ заправо, осмишљава паралелну социјалну структуру, засновану на замршеном систему сродничких односа и строгих правила којима се групна повезаност увек постављала наспрам интереса јединке.

Средишње обележје *Rromanipe*-а⁶ представљао је *mahrime*, ромски кодекс чистоће утемељен на избегавању свих облика физичке и симболичке нечистоће, односно систем правила који артикулише односе међу половима, старијима и млађима, групама и родовима, те између Рома и нерома. Табуи су могли да укључују поједине особе, ствари, делове тела, храну, теме разговора и, поврх свега, полне односе. Гаце су по дефиницији нечисти и недостојни контакта, сем у изузетним приликама. Додељивање епитета „нечист“ сматрано је најгором могућом казном, појединцу је доносило социјалну смрт, односно изопштеност из носећих друштвених дешавања. Сарадња са сроднима у Христу руши баријере створене традиционалним додељивањем улоге „нечистих“ окружујућим народима. Вера сада сједињује у понашању истовернике поводом бројних питања из области здравствене културе, културе исхране, културе понашања итд.

Ступањем у изабране верске заједнице, анационално устројене, Роми задобијају све оно што им је било ускраћено у православљу, римокатоличанству и исламу: достојанство и уважавање, бригу и скрб, наду и перспективу. Пређашњи систем самоидентификације бива замењен новим; *етничка, клановска и племенска припадност уступају место верској*: браћа и сестре у Христу базични су оријентир самоидентификације.

---

⁵ Популарна ромска изрека гласи: „Рома роменге, гаце гаценге“.

⁶ Опширније о *Rromanipe*-у и ромском културном идентитету у: Todorović 2014v.

Најпре смо се интересовали да ли верујући Роми разликују „свој“ (Рома и нерома протестантске вере) од „њиховог“ света (неверујућих Рома и нерома).

„Да, то је доста важна разлика. Ја сад гледам, значи, другачије на свет, од како сам, значи, приступила Господу. Другачије гледам и на живот, и на свет, на све што се дешава у земљи, овде у Белој Паланци.“

Н-Д. Б., 39, баптиста, Бела Паланка

„Па, разликује се. Ми се трудимо да живимо по начелима вере и да то испољавамо у животу, дакле, да живимо по ономе што учимо. Није баш све сјајно, грешни смо и несавршени људи и имамо своје слабости, али радимо и трудимо се да свако испуни свој део задатка и да буде део заједнице. Ми, наравно, желимо да будемо и са другим људима, али не беспоговорно, јер једна библијска пословица саветује: 'Лоше друштво квари добре навике'. Ми њих не мрзимо, али не желимо да се потпуно мешамо са онима који не схватају сва правила исправног живота по Јеховиним налозима.“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„Не сад да ли ја правим разлику, али сам наш живот у принципима Светога писма прави разлику, разумете ме. Ево, сад, кад би' ја отиш'о код некога, он ће да ми скува кафу, или да ми отвори пиво, или да ми послужи ракију, или да ме послужи са цигаретом. Ја то не прихватам њихово, ја држим оно своје. Или, кад буде он дош'о овде код мене, ја му не дајем оно њихово. Сад је нормала нека, код свих људи, значи, кад ти дође неки човек у кућу да се дружиш с њима, да направиш једну кафу, да запалиш цигару и да улазиш у неки трачеве, у неки говоре ово-оно. По томе се ми разликујемо.“

М. Ђ., 48, адвентиста, Врање

„У ком смислу, у људском или у верничком? Да, ја лично правим у смислу вере и неколицина адвентиста са којима се ја дружим и сарађујем. Правито разлику из разлога што ми другачије гледамо, живимо и понашамо се, док они, пак, наши пријатељи, другачије живу. Наш живот не усклађује се са њиховим животом, тако да ми правимо разлику... Не само на те људе, него на сав свет који нису адвентисти, који не познају Бога, без обзира које су припадности религији.“

Г. А., 45, адвентиста, Житорађа (Прокупље)

„... То је једна част и привилегија да ти упознаш Бога. Каже реч божја: 'Све иде на добро онима који љубе Господа'. Док на пример они... јесте другачији начин живота, можда смо у некој предности мало. Али, то не значи једноставно да ми сад хришћани да неког одбацимо или да се осећам бољи од некога. Не. Сви смо ми људи од крви и меса. Оно што највише тежимо јесте да њих позовемо, да њима сведочимо, а нека предност не. То не, уопште, ми смо бољи, ви сте гори. Нико није добар, осим Бога, који је савршен...“

А. Т., 33, пентекосталац, Лесковац

„Ми треба да се разликујемо. Ја могу да се дружим са њима и све, али до мере моје безбедности. Кад почну нешто да говоре глупости, да се напију, да се туку, ја пре него што се деси то, ја удаљим се. Замислите, човека верног, који је угледан, који служи Богу, који предаје у цркви, седи испред продавнице са пријатељима који нису верни да попије пиво. Па, не иде, не иде. Могу ја с тобом, било са којим другим, да стојим било где, да причам, да им саветујем, да ми затраже помоћ. Али, да се опијам са њима и на други начин... Да, разликујемо се.“

Д. Д., 32, пентекосталац, Врање

На питање разликују ли „свој“ свет (Рома и нерома протестантске вере) од „њиховог“ света (неверујућих Рома и нерома), наши саговорници одговарају да су свесни да су несавршена и грешна оовремена бића, али да својски настоје да начела вере што више прожимају њихове свакодневне навике. *Новим наочарима одмеравају* дојучерашње уобичајене и нашироко прихватане вербалне и делатне друштвене односе: псовка и клетва, трач и оговарање, послуживање цигаретама и кафом, опијање, раскалашно понашање, коцка и картање, лаж и обмана, крађа и туча, прељуба, непоштовање чланова породице, запуштеност деце, ниподаштавање суседства и др. „Да живимо по ономе што учимо“ и „ми познајемо Христа, они не знају Христа“ – нове су паролe међусобног опхођења и заједничког наступа према неверујућим Ромима и неромима.

Следеће питање дотицало се осећаја *поседовања конкретних предности* у односу на остале људе који не припадају изабраној протестантској цркви.

„Кад сам причао и за Бога сведочио нешто оној девојци у драгстору, сад ће неко, пошто ја и ти причамо, да кажу: а, шта Мики има да прича са ову, он се сигурно тамо нешто мува и нешто ово-оно. То су ти људи неверујући и који животом тим живе. И постављају ми питање: 'Миловане, немој да се правиш паметан. Да има ова соба пуна злата и пара, а знам те, сиротињка си, шта, не би узео да напуниш неки џеп?' Ја им кажем: 'Људи, не би!' А они опет кажу мени: 'А овај народ све будала, само си ти паметан!' А ја им кажем: 'Слушај, ако имаш ти неке нагоне да украдеш, немој мен' то да приписујеш!'“

М. Б., 61, баптиста, Горњи Комрен (Ниш)

„Па, човек који зна има предност у односу на онога који не зна. Само зато што знам. Иначе, свако може да има исту ту предност, ако и он прихвати и сазна, шта га очекује, шта је оно што треба да зна. Јер, прихватили ми, признали или

не признали, то ће сигурно да се деси. Нама је жао оних који не знају, то је још један разлог због чега хоћемо да их упознамо с тим.“

П. Д., 58, Јеховин сведок, Житковац (Ниш)

„Предност је у томе што ми осећамо сасвим другачији однос према животу. А они немају циљ, они су склони све да раде. Могу да пију, да краду, да лажу, да направе љубомору, да имају децу са туђим женама, све може. То је та разлика која доноси до раскола, до несугласица, до тензије.“
Ж. М., 62, адвентиста, Доње Бријање (Лесковац)

„Ево, на пример, ја све своје проблеме могу да искажем Богу. Бог може да ми помогне у свему. Има пуно разлике, ми потпуно другачије гледамо на свет него... Ипак смо сви ми у заједници, у заједништву, на неки начин желимо да помогнемо овим људима који су у свету. Док они имају своје потпуно друго гледање на свет, не можемо да се консултујемо с њима. Постоји та подела 'ми' и 'они', која није на националном принципу.“

Н. К., 15, пентекосталац, Лесковац

„Сад ћу да вам кажем. Имамо више предности зато што знамо да имамо једну љубав међусобну, љубав мира и благослова, који знамо. Како могу са неким који не зна за Бога, који тера свој живот дух немира? Како могу да имам један добар језик са таквом особом, ако ја причам лепо, а он мени узвраћа другачије? Онда морам да се померим од те особе и морам да тражим пријатеље који може лепо да ми одговори и да ми каже. А мож' да буде које год националности....“

С. Ш., 43, пентекосталац, Лесковац

„Ипак сам различита. Ја имам нешто што они немају: ја имам Христа, они немају Христа. То је, ипак, разлика. Али, у свему томе ја желим да дам оно што ја имам у себи, оно јеванђеље које сам ја упознала, мислим да дам њима. Постоји та разлика.“

Ј. С., 23, пентекосталац, Лесковац

Роми протестанти јасно перципирају сопствену припадност изабраној цркви, односно *различитост* коју са собом носи учињени избор. Постоје „наша браћа“ и „људи из света“, и то је белодано у говору, понашању, ношењу, поштовању државних и божанских закона. Прихватањем Истине за њих су отворена врата божанског познања, али и зацртани путеви којим ће се кретати у будућим данима.

Оно на чему Роми у новој вери инсистирају у својим одговорима јесте *отвореност за упознавање са истином* свих оних којима њена спознаја до сада није била могућа из разноразних разлога. „Свет неверујућих“ *не одбацује се као мање вредан*, прародитељски грех притиска сваког живог људског створа, већ постоји жалост због тога што не познају деловање Духа Светога. *Мисијском делатношћу* њима треба посведочити божији благослов и понудити им спасење, без наметања и присиле.

Најагилније у томе, творећи тако сасвим особен приступ питањима вере, јесу Јеховини сведоци. Позивајући се на спремност раних хришћана на стално проповедање добре вести, зарад спасења свих народа, Сведоци се на својим скупштинским састанцима оспособљавају за кратку презентацију поруке о Божјем Краљевству на вратима, уз коришћење Библије.

3.2. „Ми“ и „Они“ као пријатељи

Прво смо анализирали међусобне пријатељске односе Рома, припадника различитих протестантских заједница.

„Да. Ево, рецимо мој баца је пентекосталац, моја свастика. Ми идемо код њих, они долазе код нас, нормално, кад правимо неко весеље, они су са нама ту. Ипак, то су родбинске везе које су нераскидиве, не можемо сада ми зато што смо припадници других религија, мислим, ја поштујем свачију религију.“

З. С., 35, Јеховин сведок, Врање

„Гледајте, дружимо се са људима које овде познајемо, то је све уравнотежено дружење, не да ја не могу код комшије ако ме неко позове на кафу. Али, нисмо велики пријатељи са онима који нису из заједнице.“

Б. Р., 37, Јеховин сведок, Врањска Бања

„Не да ја не би, нисам ни пробала у задње време. За две особе да би ишле заједно да се друже, ја мислим да треба да имају један циљ. И онда, чим ти немаш један циљ, ти се разиђеш, не можеш да се дружиш са том особом. И та особа и ја лично не могу да се дружим, јер немамо заједничке разговоре, другачији су нам погледи.“

А. С., 29, адвентиста, Ниш

„Ја немам неке одбојности према њима, ако то мислите. Али, немамо неке пријатеље... Углавном је неки наш круг пријатеља су верни, заједно смо постали верни.“

Р. Ј., 41, пентекосталац, Лесковац

„Имам. Ево, ја имам, пошто сам секретар шаховског клуба, имам доброг члана, који је чак и старешина код Јеховини сведоци, ту ми је педесет метара од куће, ја са њим живим. Зове се Мика.“

Ч. К., 50, пентекосталац, Лесковац

„Да, дружимо се. Разговарамо, све у љубави. Некад у'ватимо, па причамо, они како славу, ми како славимо. Пази, муслимани, све је исто, тако рећи, само ми кажемо Исус, они кажу Иса за Исуса. А ради се о Исусу. Ми кажемо Аврам, они кажу Абрахам. Значи, то је то.“

Н. Б., 61, пентекосталац, Лесковац

„Као пријатеље имамо људе с којима ради мој муж, с ким свира. Али, већином то су људи из цркве. Значи, немам људи који не знају за Бога. Немам такве пријатеље.“

С. Ш., 43, пентекосталац, Лесковац

Сродни мисионарски циљеви малих верских заједница и упрошћено сагледавање њиховог учинка међу Ромима у јавности, вековним припадницима ислама и православља у југоисточној Србији, у други план постављају актуелне међусобне односе. Јасна ситуација у погледу усмеравања на исправан религијски пут нерелигиозних и Рома са млаком традиционалном вером, те поступног умножавања локалног чланства, не проналази свој еквивалент када се ради о братству и сестринству нешто другачијег хришћанског усмерења.

Старешинства баптиста, адвентиста, Јеховиних сведока и пентекосталаца чувају се оптужби за *унутрашњи прозелитизам*, с обзиром на већ постојећи спољашњи антикултни покрет, подстицан од стране Српске православне цркве и Исламске заједнице. Речју, укључивање неопредељеног ромског етноса у пулсирајуће српско религијско тржиште неокончан је процес, траје још увек и захтева кохезију и ангажовање расположивих потенцијала у покривању слободног мисијског простора. Опрез се огледа и у социјалним контактима обичних људи: утемељеност у Христу, каквог год протестантског предзнака била, боља је од неверништва, али се радије збори и слободно време троши на снажење личних религијских капацитета кроз размену верничких искустава *са истовернима*.

Затим смо питање заједничарења проширили на Роме и нероме у православљу и исламу.

„Са свима до одређене границе коју одређује наша вера. Роми су наша браћа, па да су дошли из Африке или из неког другог дела света. Они могу бити наши познаници, али ту нема оне потребне блискости и пријатељских односа који долази из вере.“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„Са свима. Рецимо, мој зет је муслиман, они су у Прешеву, и пријатељи су ми тамо. Ја не улазим у

њихово веровање, али се трудим да будем пријатељ са њима. Свако има право на своје веровање.“

Т. В., 57, Јеховин сведок, Лесковац

„И са муслиманима, и са православцима. Па, ја сам рекла малопре, не само ја, уопште цела наша црква, она прихвата све људе, код нас нема разлике, код нас су сви прихватени, као пријатељи, као гости, и ако желе да буду верници.“

С. А., 50, адвентиста, Ниш

„Не мора да значи. Ми се са фамилијом дружимо, сви који су православци, нормално, и ми волимо кад нам дођу, мада ми не можемо да идемо код њих, због бакине болести, иначе би ишли. Ја често волим да одемо и код Јеховиних сведока, терам Ивану одемо код ове наше рођаке, она је Јеховин сведок. Разговарали смо доста са Славком, рецимо, том нашом рођаком, али смо се разишли у мишљењима. Ми се углавном задржавамо на разговоре о нормалним темама, не можемо да вршимо притисак на људе да нешто унапред спремно слушају.“

А. С., 29, адвентиста, Ниш

„Па, наравно, причамо са свакога. Ево, мој муж пије какао. Кад они долазу, ја... Да не лажем пред Бога, имамо кафу чисту у кући. Ја их питам: 'оћете какао или чисту? Једни пију какао, једни чисту, ал' више има они што пију чисто. Дружимо се и са Србима. Мој муж ради сас' њи', они долазе, он тамо ради.“

С. С., 49, адвентиста, Драговац (Бојник)

„Моја породица, мајка, браћа, нису хришћани, али слабо се дружим, слабо идем на те славе, они славе свуда, а ја не идем нигде. Мање се дружим, такорећи, са свију. Ја би' желела да дођу да славе Господа. Дружим се са крштени, они долазе да се молимо, имам једну комшику ове, она није ве-

рна, али верујем да ће да приђе ка Господу. Она каже: 'Ја молим Господа, ја тражим...'. Гледам оне који нису у вери да упутим у веру у Господа.'

Г. Ј., 52, пентекосталац, Лебане

„Имам неки другари да су муслимани, али ја се са њих не дружим. Поздравимо једни другога, здраво, здраво, и тако.“

Р. М., 14, пентекосталац, Лесковац

Сличне оцене важе и када су у питању Роми и припадници других народа утемељени у православљу и исламу: познанство и цивилизована комуникација не одбијају се, али *изостаје блискост* намењена пријатељовању са сабраћом у вери, независно од националног предзнака (анационалност препознатљиво већ одређује протестантизам у међународним оквирима).

3.3. „Ми“ и „Они“ као брачни другови

Контролом спремности за заснивање брака са припадницима другачијег религијског опредељења, социологији религије мере интензитет религијске социјалне дистанце: надзире се везаност за сопствену, али и спремност за толерантно одношење спрам других верских група. Наше саговорнике конкретно смо питали да ли би се венчали или дозволили својим потомцима да се венчају са Ромом, припадником неке друге протестантске цркве. Захтевана је, надаље, оцена могућности одабира брачног партнера из редова неверујућих и Рома у православљу и исламу.

„Па, по мени, ја желим да изаберем сестру из цркве. Значи, верну да не би имао конфликт с њом. Јел' можемо имати проблема после. Имао сам једног друга, исто хришћанин, наш'о једну лепу девојку, а она муслиманка. Њен отац му рек'о: 'Да се обратиш, да дођеш код нас у џамији, па ће ти дозволимо да узмеш моју ћерку.' Зато сам ја дош'о до тог решења да је боље да узмем сестру из

цркве... Е, нисам размишљао о томе да ли може да буде адвентисткиња, пентекосталка и тако.“

Н. Б., 25, баптиста, Ниш

„Не. Ево, отворено ћу ти рећи, наша прва ћерка удала се за неког Рома из Островице који није у Господу, септембра месеца ове године. Ми смо се одрекли од ње док се не врати. Ако се покаје, врати се у Скупштину, опростићемо јој, јер Бог прашта, па праштамо и ми. Тачно, она има слободу да одлучи шта ће да ради, али је саветујемо да тако нешто не уради. Међутим, она је прекршила то, отишла је и удала се за неверника, који није члан наше Скупштине. Урадила је оно што није требало. Она је сад ван Скупштине, она није наш члан и ми се према њој понашамо у складу са тим, па нека је и наша ћерка. То важи и за друге две ћерке. Уопште је не посећујемо, не разговарамо, она жели да дође, али је ми не примамо. То је једна дисциплина, она није прихватила, није послушала, и мора да трпи последице. Она је била крштени верник, она је ушла у Скупштину и била је дужна да поштује и придржава се оно што је изабрала. Ако се не придржава, она буде искључена из наше заједнице, из Дворане, и уопште.“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„Ако он буде Јеховин сведок, само Јеховину сведокињу. Није битна нација, али да буде Јеховин сведок. Нормална ствар, ја ћу да му дам савет и трудићу се да му то објасним, он ће да одлучи сам. Првенствено, зато што Библија каже: 'Ожените се само у Господу', а друго, мој живот је пример. Ја нисам ожењен с Јеховином сведокињом. И ја знам шта пролазим са женом, и знам које потешкоће имам понекада, и знам које кушње имам понекада зато што она није Јеховин сведок. Знате шта, сигурно ће поштедети себе тих мука. Мада, рецимо, сад ја знам да ако двоје Јеховиних

сведока живе у браку, не значи да ће њихов брак бити савршен. Свестан сам тога да ће бити проблема, али сам свестан и тога да када се двоје труде да удовоље једним истим мерилом, онда долази много лакше до тог неког циља. А када, рецимо, један размишља овако, један размишља онако, то је сасвим супротно.“

З. С., 35, Јеховин сведок, Врање

„Код нас је циљ, Исус је рек'о да ће да има проблеме у браку ако се ожени са неком која није у вери, која не зна за истину којој ми припадамо. Ту има пуно проблема. Из наше заједнице да буде, а нема везе које је националности, која је боја коже.“

Т. В., 57, Јеховин сведок, Лесковац

„Па, знате шта, ја немам право да му наредим, али моја би жеља била и саветовала би да из наше цркве узме девојку. Зато што ако узме из друге верске заједнице или из света, то је, како да кажем, једно искушење да он може да изађе из цркве, да њега жена може да повуче да изађе из цркве. То је гаранција кад он узме из своје цркве верницу. Она има своје учење, он има своје учење, разумеш? И ондак ту дође до неслоге.“

С. А., 50, адвентиста, Ниш

„Не мора да буде Ромкиња и не мора да буде верна, мож' да буде и Српкиња, мени то не смета. (...) Нема везе, не мора да значи да она буде крштена, да буде адвентиста, не мора да значи, да би њу прихватили... Зашто? Ми смо ти који треба ту особу, односно снајку која треба да нам буде, да ми њој дајемо неки правац као што је нама неко дао, да ми тражимо њене мисли, да је упутимо у тај став и да зна. И 'фала Богу, да знам за истину, да прихвата крштење и да се крсти.“

П. К., 40, адвентиста, Винарце (Лесковац)

„Било који језик, било који говор, било која нација, било која боја коже, само да буде адвентиста.“

М. Ђ., 48, адвентиста, Врање

„Само верног, ко је пентекосталац. Нема везе ко је националности, само да буде веран. Јер, много лакше, ако дође до проблема, много ћеш лакше решити проблем са вернима, него са невернима. Довољно је само да му кажеш један стих из Библије, он ће одма' да прихвати. Рецимо, ко је неверан, цабе ти њему причаш да је грех да буде у прељуби, он и даље тера, иде по девојке, ако је жењен.“

П. К., 38, пентекосталац, Лесковац

„Ево, ћерка моја, удала се за невернога, он гу не пушта у цркву. Они си славе, све раде. Он си ружи, шује си, оно његово си тера. Као ишли месец, два, нек' буде и година и готово. То је била његова стратегија. Сад не иде у цркву. Она зна, верује, све зна, али цабе кад имаш мужа таквога, она не може да иде.“

М. Д., 49, пентекосталац, Лебане

„Јеховин сведок не. Баптиста и адвентиста, па могло би, и они су у Христу. Ако сам ја пентекосталка, а он је адвентиста, ја ћу, ипак, из Библије рећи и молити да он једноставно види истину. Зато што Исус каже: 'Упознаћеш истину и истина ће те ослободити'. Покушаћу да га приближим мојој цркви, он мене не може да приближи његовој цркви.“

Ј. С., 23, пентекосталац, Лесковац

„Па, да узимају из цркве, пошто они знају за Исуса Христа! Зашто сад тај брат који је ту са нама у заједништво са Исуса Христа и та сестра, зашто сад да она узима другога који не познаје Бога? Можеш да будеш са њу у везу... Не може да

буде адвентиста, Јеховин сведок. Ми не волимо њих, то је сасвим другачије.“

К. А., 50, пентекосталац, Врањска Бања (Врање)

„Па, волела би' да буде из цркве, али ако се воле. Ако није верна, 'ће дође и она у цркву, 'ће се обрати... Може нека друга вера, адвентисти, баптисти, Јеховини сведоци, али само ако промени веру, овако не.“

Т. С., 23, пентекосталац, Ниш

Донедавно су ромске породично-брачне релације у Србији биле прецизно омеђене сложеним системом племенских и родовских вредносно-нормативних конвенција: од пребогатих свадбених ритуала до строго дефинисаних полних, родних и узрасних права и одговорности у проширеним породицама. Брачна се ендогамија подразумевала, а кршење табуизираних зона пратио је сплет индивидуално-групних санкција. Изолационизмом се од ерозије и деструкције чувао карактеристичан ромски брачни „портрет“, као део свеукупне етничке самобитности.

Наслеђену херметичност и архаичност делимично *разграђује* динамизам савремености, прожимајући старину нужним иновацијама, али је *коренито преображава* уплив различитих протестантских учења у ромске махале. *Преферирани избор партнера искључиво на ендогамној основи замењен је одабиром са професионалним упориштем, уз проширивање етничког колорита*: 1. „чистота крви“, односно потпуност ромске породице више није безусловни критеријум приликом избора животног сапутника, 2. за брачни завет пред Богом много је важније да је он хришћанин, да је следбеник мученички страдалог Исуса Христа и поборник светописамског наслеђа, 3. може да буде Ром, али је много важније да буде „из цркве“, 4. идеалан кандидат за супружнички живот јесте припадник истоветног етничког и верничког корпуса – особа из заједнице.

Интимне везе са неверујућима или активним православцима и припадницима ислама (и даље најрашире-

није форме конфесионалне идентификације међу српским Ромима) *одбацују се*, јер носе са собом искушења напуштања црквеног учења и враћања „у свет“, односно у прадедовско припадање. Посебно то важи када неверујући Ром узима верујућу Ромкињу; у обрнутој ситуацији жене се редовно приклањају мужевљевом религијском убеђењу и крштењем ступају у заједницу верујућих.

Слична очекивања важе и у примерима мешања између различитих протестантских опција: индикатором успешне акомодације и адаптације у нову породицу сматра се *преверавање*, односно прихватање новог верског обрасца, пре него *напоредо егзистирање* двају различитих тумачења библијске литературе. Најтолерантнији су у међусобном прихватању баптисти и пентекосталци, док на непремостивости баријера много више инсистирају адвентисти и Јеховини сведоци, посебно ови други.

4. ОД „БИТИ, А НЕ ИМАТИ“ ДО „ИМАТИ, А НЕ БИТИ“

4.1. Нова етика здравог живота

Ромско усвајање протестантског погледа на свет имплицира корените промене у свакидашњим навикама. Распитивали смо се за оне које се тичу хигијене у кући, подучавања деце исправним здравственим навикама (прање руку, зуба, купање) и уредном појављивању у школи, обиласка лекара у ситуацијама нарушеног здравља укућана и придржавања преписаних процедура лечења.

„Да. Дођите ви у цркву, па приметите како та деца сад долазе, не треба много то ја да вам причам. Опрани, очешљани, лепо обучени, онолико колико имају, у чистоти, понашању... Има ту и српска деца која су у Христу, погледајте како их ми учимо да се понашају, она више не гледају дал' је дете црно или бело.“

М. Б., 61, баптиста, Горњи Комрен (Ниш)

„Иду у оном што имају. Битно да је чисто и уредно. И да је било поцепано, али да буде закрпено, зашито, чисто, уредно, не мора да буде ново. Зависи од наше могућности.“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„А сви ми смо дали заклетву пред крштење да ћу своје тело да чувам, да га грејем, да га штитим. Бог ми је дао моје тело да га користим паметно, а не да га злоупотребљавам.“

Б. Т., 35, адвентиста, Горњи Матејевац (Ниш)

„Па, хигијена је саставни део човека, хигијена је јако битна. Не може ти да одеш у цркву необријани, неочешљани, необучени, згужвани, замазани, у радно одело. Ви својим поступком не уважавате оно у чега верујете, за вас је Бог к'о и обични човек, за вас је Бог ништа. А кад је дош'о неки виђени човек, како би га ви дочекали, како бисте се дотерали да изгледате лепо. А пред Богом овако, то је неуважавање Бога, не цените Бога.“

Ж. М., 62, адвентиста, Доње Бријање (Лесковац)

„Да. Идемо код лекара, нормално. Ако случајно, да не да Бог, нека болест да лекари једноставно не могу, онда се молимо, хвала Богу, има доста исцелење. Али, прво идемо код лекара.“

А. Т., 33, пентекосталац, Лесковац

„Да, све. Ено, моји унучићи, мој Андрија, мој Фића, они зубе и руке перу, шта они имају, чет'ри, пет године...“

З. Д., 48, пентекосталац, Прокупље

„Обавезно деца мора да имају кад су кући промену, кад иду у школу промену чисту. Ми у Бању имамо топлу воду, ми се купамо. Малопре сам дошла, ми овде имамо извор где се купамо, врућа вода, идемо обавезно да се купамо тамо...“

В. Д., 39, пентекосталац, Врањска Бања (Врање)

У принципе којих се протестантски верник треба придржавати у животу спадају и они посвећени здрављу и исправном хигијенском понашању. Нове навике промовишу *здраве стилове живљења*, најпре усмерене на превенцију болести код деце и омладине.

Просечни становник Србије довољно не познаје махалски живот Рома, скрајнут на периферију или ушупшкан у архитектуру урбаних агломерата. Изузимајући вишеспратнице имућнијих гастарбајтера, већину ромских насеља описују уски сокаци са начичканим кућерцима, лоше регулисано питање воде и канализације и раздрагана, али и рашчупана и мусава деца у неконтролисаног игри. Настоје Роми да се извуку из егзистенцијалног талога, у који су запали и не само својом кривицом, али су моћи слабашне.

И док актуелна и неке нове „Декаде за укључење Рома“ не буду почеле да дају резултате, остаје убогим житељима да се довијају како знају и умеју и макар најмлађима понуде излаз и перспективу. Вера и духовност могу да припомогну култивисањем другачијег односа према навикама условљеним бедом и немаштином.

Питали смо и добили следеће одговоре од Рома адвентиста, Јеховиних сведока, баптиста и пентекосталаца:

1. подигнут је ниво поспремања у домовима (жене су наглашавале да уредност није изостајала ни раније, али да се сада посебно труде да истерају прљавштину на улицу);

2. деца се подучавају да је чистоћа „пола здравља“ и да треба да брину о свакодневnoj личној хигијени (руке се перу пре, а зуби после јела, редовно умивање и купање);

3. одлазе у школу у уредној и чистој одећи (не мора да буде нова, али мора бити закрпљена и опрана);

4. напуштено је лечење магијским методама и бапским лекаријама (нема говора о гатању и бајању од урока, против несанице, трбобоље, плача дојенчади и сл.);

5. болесник се води на преглед код лекара (пентекосталци, међутим, не умањују значај и улогу *молитви старешинства*, којима се ефекат званичне медицине допуњује);

6. стриктно се примењују препоручене процедуре опоравка „белих мантила“, уз преписане лекове;

7. у правилним интервалима зубари проверавају стање дечијих зуба;

8. они нарушеног здравља, кад год је то могуће, изолују се од здравих чланова, посебно од најмлађих.

Други аспект тиче се перцепције измењене здравствене етике у ромским протестантским домовима од стране непосредног окружења, неверујућих Рома и нерома.

„Бар нисмо чули. Досад се нико није пожалио. Или, како наша комшика каже: 'Тако вредни, чисти, боље него ми Срби, за сваку похвалу, само вас заслужује ваша Скупштина! Све успете да доведете у реду, али зашто губите време тамо што идете у Скупштину?'“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„Не. И док нисмо били Јеховини сведоци, људи кад год су пролазили поред нашег дворишта виде како ми садимо цвеће, говорили су за нашу кућу 'кућица у цвећу'. Ретко ко би рек'о да смо ми Роми. Да вам право кажем, и данас се не дружим много с Ромима, јер они 'оће да оговарају, политику да воде, а ја то никад нисам волела. Са Србима више се дружим, чувам козе. Ево, само ме јутрос комшика није звала, јуче ме звала. Идемо на кафу, дође она код мене, причамо, никад није она правила разлику. И кад нешто спреим, мене срамота да је понудим, а она сама дође и узме.“

З. З., 68, Јеховин сведок, Винарце (Лесковац)

„Не. Овде већином дружимо се у мали са Србима и немамо никаквих проблема. Нема шта да се, када долази неки Србин, ако треба да попије чашу воде, да он избегава, зато што се налази нека нечистота. Увек говоре: 'Стварно је чисто и лепо'.“

П. К., 40, адвентиста, Винарце (Лесковац)

„Не. Па, они виде, све виде, ту смо, знамо сви, какви смо, шта смо.“

Перица Куртић, 38, пентекосталац, Лесковац

„Мени не, мене увек узимају за пример кад се свађају са снајкама: 'Види њу, како она ради, што ниси оваква!'“

А. Т., 33, пентекосталац, Лесковац

„Комшије знају да сам верна. Примећују да лепо се понашам, да не оговарам, да не псујем, то виду народ, виду разлику. Љубазност према другима, понизност, то...“

Т. С., 23, пентекосталац, Ниш

Живот Рома изван махала одувек је био праћен жељом да буду добро прихваћени од комшија. Стигма неуредних чергара, неспособних да се трајно населе и прилагоде месним навикама, пратила их је кроз историју гдегод да су покушавали да се скрасе и приведу седелачком животу. Прецима је неспутана слобода, оличена у дивљој игри враних коња и причама у ноћима уз логорске ватре, била важнија од трошних материјалних трагова. Како-тако скућеним тамнопутим мештанима данашњих српских села, варошица и градова значајно је да у суседским погледима не познају презир, ако већ нема места за велику љубав. А он је редовно потхрањиван стереотипима о аљкавим женама, пијаним мушкарцима и мусавој деци.

Нови верски идентитет опрема ромски народ тако жељеним *признањем* за уредност, ретком позитивном карактеристиком која прати „секташе“. Роми постају: 1. „бољи и елегантнији од неки Срби“, 2. „тако вредни и чисти“, 3. „господа“, 4. „лепи и утегнути“, речују, узор за угледање.

Чак до мере да се одрођују од ромског идентитета, да им српска посета у часовима доколице више значи од тамо „оних из мале“. Унутар, пак, тих истих махала, њихова су дворишта у цвећу оазе мира, склада и хармоније у окружењу малецних имања са разваљеним оградама, пренатрпаних металним и папирним отпадом.

4.2. Нова етика рада и предузетништва

Проверавали смо и пријемчивост ромског становништва за понашања карактеристична за протестантско поимање рада, као што су: предан рад и самостално зарађивање за сопствене и породичне потребе, доказивање пред Богом вредноћом и предузимљивошћу и сл.

„Па, добро, ако си здрав, треба сам да радиш. Па, кажу ми: иди тамо, ради, не мораш да дођеш у цркву, гледај сваки пос'о, сваки динар, немој ако је недеља да ти мораш да дођеш у цркву. Иди ти узми свој динар, а има времена, доћи ћеш у цркву, и у среду, четвртак, петак, кад дођеш.“

М. М., 44, баптиста, Бериле (Прокупље)

„Да, тако је, баш тако. Нема седења, о томе се јавно говори, јер човек треба да ради. Не можемо да чекамо да нам Јехова баци с неба. Ако хоћеш, иди ради. Ми можемо да молимо Бога да нам помогне да нађемо посао и да радимо у складу са нашим молитвом, али не да ја седнем кући и да сад чекам, ево, молила сам и сад ће мени Бог да да.“

Р. К., 42, Јеховин сведок, Ниш

„Нормално. Баш Библија говори о томе, ја користим тај стих да бих људима говорио да Јеховини сведоци нису нерадници, већ да ми радимо. Сад ћу да прочитам један стих који каже: 'Ако неко неће да ради, нека и не једе'. Чује се некада да неко каже да смо нерадници, али, у ствари, не. Ми радимо, јер Бог каже да треба да радимо. Ако не радим, ја сам свестан да морам да обезбедим своје потребе.“

З. С., 35, Јеховин сведок, Врање

„Из угла хришћанке, ја овако гледам: Бог нам је дао све делове тела, хвала Богу што смо живи, здрави и способни за рад. Добро је да човек зарађује, тако нас је Бог и створио, дао нам је ту способност. Ти човеку можеш да помогнеш јед-

ном, два пута, три, али ако он ленчари, видиш стварно да он не труди се да нађе пос'о, ондак је то стварно... Једноставно је непристојно да он дође у цркву да тражи помоћ, а седи целог дана. Неће се труди ниједан пос'о да уради, да пронађе бар нешто да уради. А треба помоћи човеку који је болестан, који је немоћан, који не може да ради, који је стар. Ако је способан и здрав, то је стварно срамота да тражи било од кога, не само од цркве!“

С. А., 50, адвентиста, Ниш

„Тако је. То је и порука Библије, порука Бога: 'Погледај мрава лењивче, нема вође и господара, а ипак приправља себи храну у лето'. Да се угледамо на мрава, како је вредан. Ми шест дана имамо на располагању да радимо, а седми дан да останемо да се одморимо, јер је и Бог шест дана радио, а седми дан одмарао. Није зато што се он уморио, него да би нама оставио пример. Јер, ми сада нашим животом желимо да оставимо пример нашој деци.“

З. З., 28, адвентиста, Међа (Лесковац)

„Првенствено, јесте, јесте. Имамо и проповеди, имамо и црквени правилник где се то помиње да човек треба да буде марљив, то је наша доктрина таква. Зна се да адвентиста је првенствено вредан и радан и свако гледа да позове тог адвентисту зато што има поверење у њега. Ја имам много искуства с тим, као грађевински радник. На много места сам био и сви ти људи са којима сам се упознао, касније су оставили место за мене у свако време. Оставио сам утисак на њих, то је начин живота, што се одма' примети.“

З. Р., 44, адвентиста, Косанчић (Бојник)

„И у Библији пише да ми као људи морамо да радимо. Али, Бог се брине за нас, Бог се брине и за птице небеске и за нас. Али нам не каже да не

идемо да радимо. Он ће се бринути како да зарадимо.“

А. А., 20, пентекосталац, Лесковац

„Да. И да поштено зарађује, то је најважније исто. Ја могу сам да зарадим, али ако, рецимо, продајем на пијаце воће и поврће, ја цаба сам верник ако поткадам људи на кантар, ако узме кило, а ја му дам седамсто грама. Учи се да зарађујемо самостално, али поштено, никако другачије.“

П. К., 38, пентекосталац, Лесковац

„Па, нормално. Пази, баш скоро смо имали једну тему то. Наш старешина је рекао овако: 'Немој да спаваш до једанаест, дванаест сати, него устани у шес' сати, ујутру рано и тражи пос'о'. Ко ће ти дати ако се не трудиш?“

Ч. К., 50, пентекосталац, Лесковац

„Апсолутно. Ако један старешина не подстакне своје чланове да могу да иду да раде поштено, шта год да је, да се не стиде свог посла... Указала ми се прилика да исцепам дрва, да моја кућа има два дана да једе, зашто моја кућа не би исцепала дрва? То је поштено. То је једна од поента приче код нас у заједници. Да један верник може да ради поштено, квалитетно и што реч божја каже: 'Када радите за вас, као да радите за Господа'. То учи једна заједница, то учи хришћанство.“

С. Ц., 29, пентекосталац, Врање

„Ко не ради, не треба ни да једе“ – најчешћи је цитат на који се позивају религиозни Роми када разговарамо о самосталном зарађивању за живот, остваривању прихода „у зноју лица свог“. Упијају се поруке старешина са говорница да: 1. Бог воли ранораниоце, а не ленчаре, 2. да је људима подарио вредне руке, као и 3. свест и савест да треба да збрину породицу у свакодневним потребама.

Сваки је поштен посао богоугодан, од оних у којима нешколовани Роми од памтивека учествују (чишћење кућа, трговина на пијацама, сакупљање секундарних сировина, рабацисање) до сасвим нових занимања (сечење дрва за огрев, молерај, столарске услуге, рад на грађевини).

Поручује се да се на радном месту: 1. треба држати часно и правично, 2. не закидати на кантару, 3. исправну робу понудити, 4. до краја започету радњу обавити, 5. стицати добар глас, који обезбеђује ангажовање у следећој прилици.

И кад понуде изостану, не треба престајати с молитвама Богу, загледаног у верну децу и забринутог за њихов опстанак. Пастори ће са одобравањем одговорити на захтев да се прескочи предвиђена верска обавеза због посла који не сме да чека, али ће подсетити и да треба светковати онај свети дан једном недељно (обавезно субота код адвентиста).

Поред економског доказивања, има ли места и за другачије форме потврђивања исправности у вери, попут штедљивост и скромност у захтевима?

„Наравно, наравно, то иде уз то. Да ценимо свој динар, да га располажемо на прави начин. Наравно, ту захвалност ти даш Богу да ће он употребити тај новац на прави начин. Не можеш ти да добијеш паре и плату и 'ајд' сад у кафану да трошиш! А жена, а деца, где су рачуни?“

Д. М., 34, баптиста, Ниш

„Првенствено мора да гледамо ужу породицу. Касније, ако су отац или мајка болесни, нису у могућност, иако нису Јеховини сведоци, ми као деца дужни смо да одржавамо своји родитељи и да им помажемо. Јер и то је исто закон Јехове: да помажемо својим остарелим родитељима, а не да их запоставимо, да трчимо у Скупштину и да другима помажемо. Највећи разлог што смо дошли из Немачку је то, што и не би дош'о, до-

ш'о сам ради родитеља, није битно да ли је то са мужеве или женине стране. Да нисмо познавали Свето писмо, вероватно да никад не би дошли.“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„Наравно, обавезно. Ми то све морамо оловком и папиром, месечно, колика је наша потрошња, колико шта треба да радимо, план и програм мора да постоји. Тако би требало једна породица да ради. Евиденција мора да постоји. Ми можемо некада да удовољимо себи. Рецимо, моја деца имају жељу да оду у 'Мекдоналдс', зашто да не, али не сваки дан, може двапут месечно. Могу једном и моју децу једном месечно да изведем на вечеру у кафану. Или да одемо на базен, и ми такво задовољство осетимо.“

Р. К., 42, Јеховин сведок, Ниш

„Да, исто, много је битно и то. Ево, ови људи око мене мисли да сам ја много 'чип', штедљива. Нон-стоп усмеравам чланове породице да не троше, да не купују, да се може без тога и тога, свега има кући. Кад дођемо кући, ја од ништа направим нешто! Били смо на море заједно, имају дивна искуства са мном!“

А. С., 29, адвентиста, Ниш

„Да. Зашто? Па, јел' могу ја да купим сад музичку линију, ДВД са вуфери, кућни биоскоп да звукови шетају лево-десно, мобилни телефон с камерицу од двестапедесет еура? Добро, ја не купујем такве луксузне ствари, немам новац да разбацујем, ал' за сваки динар божја реч каже да ће да одговарамо. Елен Вајт је исто написала тамо: 'За сваки динар беспотребни човек ће одговарати пред Богом'.“

Б. Т., 35, адвентиста, Горњи Матејевац (Ниш)

„Да, Библија има одговоре за то. На једном месту пише да је Бог тај који даје новац, али ти си гос-

подар новца. Треба ти да располагаеш, да знаш где трошиш свој новац, онако како Бог каже и како ти умеш. Ја, рецимо, сад, ето, имам неке паре. И почнем да трошим, да се расколашим с њима и сутрадан немам. Па, немам. Није божја воља да ја идем по кафане, да се веселим, дам на музику, певачи, певачице, да почастим целу кафану. И сутра нема. Па, нема. Бог ми је то дао, треба да знам где то трошим.“

П. К., 38, пентекосталац, Лесковац

„Да. Не рецимо, сад, зарадили смо, ето, пример, узео сам тринаест хиљада динара материјални и дечји, и сад те паре кажем: 'Ајд' ће узимамо све месо, узимамо за деце чоколаде...'. Него списак, да гледамо шта треба, прашак, зејтин, сапун, хигијена, треба за децу свеска, оловка, тако се ради, да би имали цео месец.“

И. М., 37, пентекосталац, Лесковац

„Јесте. Ако нека сестра нема, а ти имаш, поклањаш, даваш. Оно што даваш, да не тражиш, ако има осећај, она нека врати.“

Н. С., 57, пентекосталац, Врањска Бања (Врање)

Поред честитог рада и примереног понашања, важна је и скромност у захтевима и штедљивост. Роми су вазда више оскудевали, но што су се разбацивали приносима. Библија сада подучава, а Роми одговорима потврђују, да када и заради, узоран домаћин не сме брже-боље да похита у кафану и уз вино и песму проћерда силне новце, разврат и раскалашност да и не помињемо.

Треба да прво: 1. исплати пристигле рачуне, 2. подмири заостала дуговања и, ако претекне, 3. одвоји на страну нешто за „црне дане“.

Месечна економија налаже пружање у границама губера: 1. купити неопходне намирнице и средства за хигијену, 2. наменити за дечије потребе, а 3. за вечеру у кафани и сличан луксуз – ако буде.

Највећа се брига испољава за ужу породицу, а онда и за блиске рођаке; не само у новчаним давањима или физичком раду, већ у: 1. уљудном распитивању за прилике у кући, 2. у упућеној речи охрабрења у тешким моментима и 3. молитвама за здравље и просперитет.

О исказивању љубави за појединце, из цркве као и ван ње, више се води рачуна, но о укључивању у активизам локалне средине и друштвеној употребљивости на ширем плану. Млађи предњаче у сагледавању себе као *грађана читаве заједнице*, а старији су окренути најпре *уском верничком кругу*.

Питали смо и за бригу о збринутости шире фамилије, те учествовању у бољитку локалне заједнице, кроз разне видове радног ангажовања, најпре у приватном сектору.

„Можда код неких може. На пример, неко ко познаје Јеховине сведоке, а послодавац је, он зна и каже: боље ћу да узмем њега, он ми је сигурнији, него да узмем другога, у том смислу да.“

П. Д., 58, Јеховин сведок, Житковац (Ниш)

„Ако брат има неку своју радњу, он може да помогне некој браћи или сестрама. Рецимо, брат који продаје јаја, ја их узимам од њега, знам да му је то основа. Примера ради, то се баш сад десило. Пре неколико дана, не измишљам, брат који ради у једној фирми где се праве столови, прозори, брат Игор, он је тамо радник. И сада, треба да се унесу неке граде и даске, тражили су помоћ од брата Игора и он је позвао другу браћу. Ако се може тако помоћи, ми се не мешамо у политику, али ако нешто искрсне, ми једни другима помажемо.“

Б. К., 30, Јеховин сведок, Врање

„Не. Али, не бих имао ништа против, то би ми помогло око суботе. Ево, кад би' ја сад наш'о неки пос'о, можда би имао проблем око суботе, дал' ће тај послодавац мени да ослободи суботу, јер мени је битна субота, бити у цркву, служити Господу. А

ако би он био наш брат, свакако би' пристао да радим код њега, с њим никакав проблем не би' имао, јер би ме он ослободио од суботе.“

М. Р., 31, адвентиста, Врање

У ромске верничке главе и срца усађено је високо вредновање изведене трансформације особних карактера. Међу неромима усталило се мишљење да је приликом уговарања пословних аранжмана ефикасније ангажовање протестантске радне снаге, у чије се поштење и дату реч не сумња. У богатим западним срединама из редова верника већ су се издвојили успешни појединци са започетим приватним бизнисом. Они редовно пружају шансу најпре браћи и сестрама са неопходним квалификацијама, независно од националне припадности, па тек онда осталим кандидатима. Такво повезивање носи са собом и додатну предност: газде у вери имаће разумевање за, на пример, слављење суботе, од изузетне важности адвентистима.

Приватни предузетници, духовно прожети реформаторским учењем, још увек *нису стасали ни бројем, ни посебном економском моћи*. Отуда ни протестантски религијски идентитет појединца на домаћем тржишту радне снаге није бланко гаранција за добијање запослења.

***

У својим проповедима протестантски пастори истичу материјално овосветовно богатство као показатељ божје изабраности за оносветовни живот. Али, искључиво: 1. поштеним радом стечено, 2. на темељу штедње и 3. уз одрицање од расипништва, забаве и улудно изгубљеног времена.

Дакле, не одрицање од имућства, већ од неправедно стеченог и нерационално коришћеног. Рад у позиву, као часно служење Богу, акумулирана зарада и скромно живљење економско су „свето тројство“, принципи Веберовог „духа капитализма“ који је подастро основе модерног западноевропског привређивања (Ristić 2005).

Ни ромско контемптирање у традиционалистичком „бити, а не имати“ више није оправдање пред Богом за личну неодговорност. Опстанак од данас до сутра у немаштини и самосажалењу, уз пружену руку за милостињу, без тежње за дугорочним планирањем и овоземаљским искупљењем сопственим снагама, нису прихваћени начини служења и приближавања божјем ауторитету.

Идентитет одређен религијским погледима на свет пресудно боји ставове верника Рома и Ромкиња према економској активности: *сиромаштву се настоји доскочити побољшаном радном ефикасношћу*. Рад је богоугодан, а нерад раван греху, због чега се не треба стидети нити једног поштеног и легалног посла. Систематском самоконтролом Роми се, дакле, укључују у свет привређивања нерома, савесно, одано и равноправно учествујући у пословима које надгледају и сами обављају, те потирући баријере проузроковане постулираном одвојеношћу од рада којег контролишу „гаџе“.

„Имати, а не бити“ – ново је ромско сагледавање вековне дилеме.⁷ Ваљаност учињеног верског избора потврђује се *материјалним статусом и приватним власништвом над добрима*. Сасвим у складу са учењем о предодређености и теолошким значењем рада за спасење у протестантизму, али у складу и са економским рационализмом западних друштва у којима се *a priori* богатство не проглашава непотребним и непожељним и уз која све више везујемо своју блиску будућност. Тако се Роми протестанти својим устрајним радом отресају оптужби непосредног окружења за леност и склоност превари, односно придружују народима са развијеном радном етиком.

4.3. Нова етика свакодневног живота

Покушали смо да дознамо, најпре, шта је са променама у самим верничким породицама: да ли је измењена

---

⁷ Славна синтагма Ериха Фрома (Erich Fromm) (1979), у анализи културе Рома задобила је сасвим другачије значење.

комуникација између чланова породице, како брачних партнера међусобно, тако и са својом децом?

„Прво се поприча о проблему који нас мучи, и свако има право да каже шта мисли. Не може мушкарац да каже жени: ти ћути, ја сам глава породице и ти мораш да послушаш. Ако сам ја једини у кући који одлучује, ја сам онда лош поглавар те куће. Ја морам да саслушам жену, да саслушам породицу, да видимо који је проблем и да нађемо заједнички језик. А ја могу да дам заједничку реч, као хришћанин, да видимо сви шта је и који је најбољи излаз...“

М. Б., 61, баптиста, Горњи Комрен (Ниш)

„Да, ми желимо да саслушамо пажљиво, ако има неко неки проблем, ако можда нешто не примећујемо једни код других, дајте да решимо... Тако да је савет да треба да слушамо једни друге, важно је стрпљење и разумевање, како се осећамо, шта нам смета, да би се поправљали и да радимо на томе да имамо један мир и хармонији у нашој кући.“

Р. К., 42, Јеховин сведок, Ниш

„Па, да. И дете каже супругу: 'Тата, ти ниси у праву, то што кажеш ти ниси у праву'. Или он њима. Мада тата сматра да је у праву, али некад... Има слободе и да се поприча као са другарицом као са оцем: 'Овај ми се удварао, овај хоће са мном да пође', оне имају слободу са њим да причају.“

Н. А., 58, адвентиста, Винарце (Лесковац)

„Да. Рецимо, кад треба неку важну одлуку да донесемо, увек седимо цела породица и разматрамо ту неку причу и заједно доносимо одлуку.“

М. Б., 18, пентекосталац, Лесковац

„Може, то је нормално. Добро, мушкарац опет има неки виши ауторитет у породици, као хриш-

ћанин. Али, код нехришћана или раније, само је мог'о мушкарац да одлучи, жена, свиђа јој се, не, тако је. Не знам код других, код мене у породици је да се поштује и једна страна и друга. Јесте, у Библији се каже да је мушкарац глава жене, али не значи сад да ако је он мушкарац, да он може све да одлучи, ако мени се нешто не свиђа. Ако он нешто није у праву, ја му кажем.“

А. Т., 33, пентекосталац, Лесковац

У свим разговорима које смо водили са Ромима у статусу верника или старешина једне од четири посматраних малих верских заједница у југоисточној Србији, посебно је потенцирана *трансформација навика унутар верујућих породица* (међусобно опхођење чланова: релације отац-мајка и родитељи-деца, као и комшијске релације).⁸ Јесте важно читати Божју реч, али је значајније исписати је личним поступањем: поуке са проповедаоница морају да се примењују у животу, иначе никакве сврхе од говорења другима о силини и присутности Господњој. Свађе, мржње и непријатељства између старих и младих, блиских и даљих рођака, замењене су договором и испомагањем у заједничким задужењима откако је у домовима завладала хришћанска хармонија. Жена је и даље подложна мужу, али се може чути њен глас; супруг је више не вара и не туче у алкохолисаном стању, јер су обоје у својим делима суочени са сликом Господњом.

Наместо грубих речи сада се може чути „извини, опрости, погрешо сам“, а слике босих жена са замотуљцима у рукама у центру града смениле су групе дотераних

---

⁸ Ходајући у друштву са ромским пастором Шерифом Бакићем из Духовног центра „Светло“ уличицама највеће ромске махале Подворце у Лесковцу, приметили смо да му се (да нам се) Роми у пролазу редовно обраћају речима „О Девел ту а“ (Господ с тобом). Бакић нам је објаснио да тих неколико речи можда најбоље описују промену идентитета верујућих Рома из махале: људи који су се раније међусобно опходили поздравом у сленгу – „кај ца“ (где идеш, куда идеш) – сада на уснама имају Исуса Христа: „О Девел ту а“ (Господ с тобом).

верника у пристојном разговору на путу на богослужење. Лесковачки пентекосталци, рецимо, дично изјављују како скоро из сваке куће макар једно дете долази у цркву; ниједно не пуши, нити пије, поштују родитеље. Полицијске патроле не „шпаргају“ више с првим мраком крајем, вребајући лопове и насилнике, нити се може десити да се неко из цркве доводи у везу са криминалним активностима.

Помаци се самеравају и истрајавањем негдашњих оптужби комшија нерома за буку, недолично понашање и недисциплину деце и учесталости размена кућних посета.

„Па, ево, ту су прве комшије, то треба њих да питате. Они који нас не знају, могу да нам замере, они који су даљи могу нешто и да причају и да сумњају. Али, они који су нам блиски, који су око нас, који виде, они нам не замереју, заиста, ништа.“

А. С., 29, адвентиста, Ниш

„Па, било је тога, да ти кажем. Сад не. Али, било је тога и видео сам да нисмо некако прихватљиви онако како они желе. Јер, кафе, ракије, алкохол се не користе, дуван се не користи, њихов темпо живота да се прича све и свашта се не прихвата, не одговарамо једни другима.“

М. Ђ., 48, адвентиста, Врање

„Много другачије гледају, много утицај има то позитивно понашање. Имају доста поверења. Знају по неки пут да саслушају наше савете. По неки пут питају шта је најбоље да ураде, а ти их упућујеш правим путем.“

Ч. К., 50, пентекосталац, Лесковац

„Да. Црква је и у томе допринела, том зближавању са другим нацијама. Ја, рецимо, никад не би' познавао Сару, Душана, ја сам са њима на кампу био, па смо свирали заједно, па вежбали, нон-стоп смо били заједно. Црква је доста утица-

ла на то да стекнемо много више пријатеља који су нероми. Као што су Срби, а имам и пријатеље Кинезе и друге

М. Б., 18, пентекосталац, Лесковац

„Дружимо се. Јер, наш дом отворена су врата свакоме. Е, сад, дал' ће да уђу, то је њихово...“

Д. Д., 32, пентекосталац, Врање

Посебно се држи до става спољашњег света према ромским фамилијама. Сиромаштво, неуредно покућство и ниска хигијена, удружени са деценијама потхрањиваним стереотипним сликама, увек су представљали камен спотицања у дневним додирима између Срба и Рома. Свакодневица Рома у Христу сада је другачија, сматрају они: 1. из суседства су ишчилели страхови да ће бити покрадени или изиграни, 2. нема замерки због прегласне музике у ситне сате, 3. штавише, није чудо да затраже савет од оних за које држе да се крећу добрим путем.

Карика која недостаје били су верујући Срби из цркава: посебно је то било видно у контактима између младих током заједничких богослужења, у слободном времену итд.

Појављује се, међутим, у најновије време друге смењте, проузроковане двојењем на релацији „ми, верници“ и „они, неверници“. Ромима у истини *не пријају* докона дружења, уз трач кафенисања и трошење алкохола и цигарета. Од нерелигиозних Срба немају се чему корисноме научити, нити угледати у понашању какво подучава Библија, па се формални контакти завршавају суседским поздравима.

Промоцији другачијег гледања непосредног окружења на промењене навике протестаната из ромских махала требало би да доприносе и званичне локалне институције, попут образовних. Да ли је баш тако?

„Не седе са српском децу у клупи, али, ето, тако, кад су рођендани и те журке, посећују се, долазе.“

Б. Д., 50, адвентиста, Драговац (Бојник)

„Не. Ми не славио деци рођендан. Ми, као Јеховини сведоци, можемо да купујемо својој деци кад год пожелимо, не мора да буде рођендан, па рођендан. Ако имам могућности, могу у сваки тренутак да их изненадим, или да им направим дружење, или да позовемо пријатеље и њене другарице из Скупштине. И девојчице из школу да дођу, ништа није наопако.“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„Да. Ево, увек дођу српска деца, доносе поклоне мојим унуцима, а онда, кад је њихов рођендан, онда они позову моје унуче, оно каже: 'Дај, дедо, паре, идем код мог другара', и ја им дам. Па, чак и ова мала, она је сада први разред, нема подвајање.“

Ж. М., 62, адвентиста, Доње Бријање (Лесковац)

„Да, да. Долазе њихови другови. Нема Срба.“

Р. Ј., 41, пентекосталац, Лесковац

„Има их око пет-шес' Срба у школу, не као пре што је било, и Срби и Роми. Сад је више Роми него Срби, и то је велики проблем, због језика. Они учу енглески језик у други разред, а не знају српски. Срби су намерно исписивали своју децу. Имали смо и састанке због тога. А била је и жутица прошле године, па мисле да је то потицало од нашу децу. А на крају се показало да је жутицу имао један мали српски дечак.“

Д. Д., 29, пентекосталац, Лесковац

„Нису дошли, мислим, од њени' школских другова. Ни она не иде код њи'.“

Д. Д., 32, пентекосталац, Врање

„Не знам колико се деца мешају. Знате како, има, али је ретко да се деца друже мимо школе. То је зато што је овде направљено једно гето. Много лакше би било кад би овде било направљено мешано становништво... У гето деца не уче српски језик. А колико овде има паметне, способне, бистре деце, који би могли да завршавају добре школе. А они иду у специјалне школе, зато што не разумеју српски језик. Кривим и родитеље. Зашто? Дужни су да припремају своју децу да говоре цигански и српски. Ако сутра Бог да да имам децу, прво ће да научи српски језик, јер му је он потребнији. А ромски ће да научи у породици.“

С. Ц., 29, пентекосталац, Врање

Генерално побољшане односе између Рома и нерома из краја, међусобно добро упућених у дневна дешавања, кваре и даље лоше регулисани већинско-мањински односи на градском нивоу. Основне школе „Вук Караџић“ у Нишу и „Петар Тасић“ у Лесковцу, смештене у близини ромских махала, од огледних примера интеркултуралистичке праксе у локалу, претвориле су се у тзв. *ромске школе*: српски родитељи масовно исписују своја чеда, јер сматрају да стагнирају у напредовању у друштву са ромским ђацима. Тако подстичу обрнути процес: ромски ђаци бивају ускраћени за прилику да се од првих разреда уче српском језику, уз који ће им се у будућности везивати добар део званичне комуникације у друштву. У одељењима, пак, у којима су и даље у мањини, малим Ромима загарантована су места у последњим клупама, без мешања са српском децом. Страх од махале још увек не доводи српску децу често у ромске домове. А некада су једноставно „криве“ црквене норме: Јеховини сведоци, на пример, не славе својој деци рођендан, ускраћујући их тако за јединствене поводе за блискије повезивање са школским другарима нерома.

ЗАКЉУЧАК

Иако Осман Балић каже да је ромска култура постала доминирајућа или паралелна религијама, односно да је „аутентична ромска религија која се налази у процесу реформације“ (Ђорђевић и Валић 2004, 49), а Мирга и Мруз (1997, 175) дописују јој да се „не ослања на религијске и верске разлике“ – обичаји и навике Рома баптиста, адвентиста, пентекосталаца и Јеховиних сведока у градовима и селима југоисточне Србије наводе на преиспитивање општеприхваћених односа унутар и ван ромске заједнице. *Цицгански протестантизам нису „циганска посла“*, како се то понегде може чути. Испод дебелих наслага често погрешних представа о Ромима, које обликују јавно мњење у Србији, израња једна нова слика „Рамине деце“ (да се симболично изразим, користећи се именом легендарног јунака из индијског епа Рамајана).

Продирање протестантског научавања међу Роме у југоисточној Србији, интензивније деценију и по уназад, покренуло је процес *преобликовања њиховог колективног идентитета*. Присаједињење „богоизабраном народу“, који ће задобити спасење веровањем у Исуса Христа, темељно је реконструисало њихов свакодневни поглед на свет и схватање будућности. Тако се *Rromanipe* – „Библија ромског народа“ – преосмишљава и прилагођава савремености. Обликују се основе „нове ромске заједнице“ (Славкова 2007, 256), уроњене у реформацијско наслеђе.

Дојучерашње навике са коренима у православљу и исламу (прослава Божића, Ускрса и крсне славе, односно Рамазана и Курбан Бајрама, узајамне посете са већинским становништвом у време литија, позивање попова и хоџа у сопствене домове, сунећењу деце, молитве пет пута дневно) у потпуности се одбацују међу Ромима адвентистима и Јеховиним сведоцима. Празновањем рођења и васкрса Христовог, баптисти и пентекосталци придружују се у прослављању јединствених празника других двеју хришћанских конфесија, додуше са много мање помпе, а уз

многа веће инсистирање на успостављању интимне заједнице са Богом (специјалне проповеди, певање хришћанских песама, дечији програми са библијским садржајима итд).

„Истраживачи Библије“ и „светковатељи Шабата“ окрећу леђа и дојучерашњим незаобилазним датумима из ромске старине (Власуљица, Ђурђевдан, Бибија). „Живот према Писму“ не оставља место за стара празновања. Много више осећаја за прилагођавање локалној традицији исказују пентекосталци. Они подстичу ромске обраћенике да следе богоугодно понашање, али не инсистирају на тренутном раскиду са грешним навикама. Подучавају да је „све допуштено, али да није све у корист“, а на верницима је да се труде у поштовању тога начела. Све док не сазру сви услови да се раскине са стегамa прошлости и не пристигну домаћини са новим склоностима, *курбан о Василици и Ђурђевдану скромно се приноси неколико дана пре званичног датума*, деци се не ускраћује доживљај сусрета са бар једним бројем догађаја, е да би се срачунато изостало из централне прославе у махали.

Некадашњу припадност уједињеној и хомогеној етничкој групи, Роми сада издижу на ниво религијске идентификације, а културни идентитет поистовећују са прокламованим вредностима верских заједница, чији су припадници однедавно. Првобитна подела на „Ми, Роми“ и „Они, Гаце“ еволуира у „Ми, верујући“ и „Они, неверујући“. Приликом избора животног сапутника није пресудна „чистота крви“, већ „чистота у Христу“: преферирани избор партнера искључиво на ендегамној основи замењен је одабиром са конфесионалним упориштем, уз проширивање етничког колорита.

Евидентни су и бољици који се дешавају у протестантским ромским домовима под утицајем верског учења: побољшана кућна хигијена и промоција здравих стилова живљења, трансформисани породични и складни родбински и комшијски односи, доказивање пред Богом вредноћом и предузимљивошћу, као и штедљивошћу и скромно-

шћу у захтевима. Истовремено, они су и мерљиви индикатори узнапредовале еманципације Рома из редова протестантских верских заједница у југоисточној Србији.

Добродушни погледи домаћина и домаћица из непосредног суседства као признање за уредност, изостајање неромских оптужби за буку, недолично понашање и недисциплину деце, ишчилели страхови да ће бити покрадени у сопственом дворишту или изиграни у трговини, неусиљене кућне посете и затражени савети од „људи у Христу“ за разрешење породичних размирица – речито сведоче о поступном укључивању верујућих Рома у свакодневне социјалне токове српских градова и села.

Испочетка је већинско јавно мњење у први план истицало напетости и разлике: провокацијама и увредама дочекиване су упристојене пентекосталне групе у кретању градским улицама ка одредишту недељног богослужења или се љутито приговарало због, кроз широм отворене прозоре молитвених домова допирућег, хорског певања и прегласне музике. Поступно су побољшавани добросуседски односи и формирана основа за дијалог: благонаклоно се гледало на мушкарце који се не опијају и уважавају супруге и децу, као и на уредне, лепо обучене и домаћинству наклоњене жене са васпитаном децом. Ромске „фавеле“ нису се посматрале само са безбедне даљине; из њих су, оснажени вером, почели да пристижу мушкарци и жене припремни за укључивање у функционисање преовлађујућих социјалних образаца.

Идентитет одређен религијским погледима на свет боји ставове верних Рома и Ромкиња према економској активности. Рад је богоугодан и не треба се стидети нити једног поштеног посла. Традиционално „бивствовање уместо имања“ – несигурну егзистенцију засновану на традиционалним начинима преживљавања (експлоатација маргиналних ресурса, најчешће у виду сакупљања секундарних сировина) замењује „теологија просперитета“: укључивање на равноправним основама у свет привређивања „гаца“, имућство и приватно власништво над доб-

рима. „Имати“, а не „бити“, материјалним статусом додатно потврдити ваљаност сопствене вере, постају очекивани обрасци понашања, сасвим у складу с учењем о предодређености и теолошким значењем рада за спасење у протестантизму.

Преображеници из ромских махала јасно стављају до знања сународницима – ритуалистима из православља и ислама и неверујућима – шта више не желе да чине и какво понашање бирају за узор. Остаје дилема, међутим, да ли и шта Роми „духовничари“ препознају и одређују саставницама трансформисаног културног идентитета? И како да их остваре у клими двоструког неодобравања: *унутрашњег* (неверујућих Рома који на преобраћење гледају као на отуђење од матичног културног тока) и *спољашњег* (већинског мњења несклоног „секташком“ деловању)? Стога је још увек рано за изрицање оцена о доприносу малих верских заједница пожељној интеграцији Рома у српско друштво. Она ће уследити тек у другој фази протестантизације, ослањајући се на плодове еманципације и социјалне укључености.

На самом крају, износимо следећу тврдњу: *преко Рома и позитивних утицаја* које протестантизам има у њиховом животу, српско друштво је у прилици да упозна и прихвати хришћане протестанте у целости. Истовремено, Ромима, припадницима „трећег крака хришћанства“, омогућиће се да постану управо оно чему теже сви верујући хришћани: да буду со и светло другима у својој заједници.

ПРИЛОГ

Процедура ДТ 2008 за продубљени интервју са Ромима протестантима

ОДБАЦИВАЊЕ ОБИЧАЈА ДРУГИХ РЕЛИГИЈА И
КОНФЕСИЈА

1. Празновање православних обичаја

Прослављате ли Божић и Ускрс?

Славите ли крсну славу?

Носите ли колач у цркву или позивате свештеника да освети
славску водицу?

Позивате ли за славску трпезу „гаце“, а и они позивају Вас?

Учествујете ли у прославама литија, тј. сеоских слава?

2. Празновање исламских обичаја

У Вашем верском календару место обавезно имају Рамазан и
Курбан Бајрам?

Деца се сунете?

Молите се пет пута дневно?

Једете ли икада свињско месо?

3. Празновање традиционалних ромских празника

Незаобилазно је јануарско славље Власуљице/Василице?

Светкујете ли Ђурђевдан?

А теткицу Бибију?

Обилазите ли ромска и неромска култна места?

4. Празновање обичаја из животног циклуса

Правићете својој деци или унуцима свадбу? За Роме из Ваше
цркве заснивање брачног односа и даље је прилика за
вишедневно окупљање родбине, пријатеља и познаника?

Инсистираћете на склапању грађанског брака у општини или
не?

Ко све, и на који начин, учествује у бризи око новорођенчади и
мале деце?

Какав је третман болесника у ромској породици?

Како изгледају предсмртни, смртни и посмртни обичаји?

Роми протестанти сахрањују се заједно са осталим мештанима
или на засебном гробљу?

Ко од свештених лица присуствује последњем испраћају покојника?

Има ли неких нових празника које сте почели да славите, од како сте приступили цркви?

5. Одржавање обреда и веровања из паганског циклуса

Старије жене и даље бају против урока, гасе жеравицу, исцељују и истерују духове?

Претскажују судбину из шоље, карата или длана?

Врачају, гатају и мађијају?

Могу ли ромска деца у Вашој кући да чују приче о вилама, вештицама, вампирима...?

Верујете ли у добре и лоше снове?

Приносите ли жртву (курбан) кад ствари у свакодневном животу крену по лошем?

РАЗГРАДЊА ТРАДИЦИОНАЛНОГ КУЛТУРНОГ И ВЕРСКОГ ИДЕНТИТЕТА

1. Однос према деци

Данас се у Вашој породици говори ромски језик?

Деца се школују?

У породици се прави разлика између мушке и женске деце?

Саветоваћете децу да се рано жене и удају, попут Вас?

Бираћете им партнере или ћете, на пример, купити младу сину или унуку?

Оправдавате ли сексуалне односе пре пунолетства и пре брака?

2. Асоцијално понашање и склоност пороцима у садашњости

Тучете ли или варате брачног партнера? Туче ли Вас и вара брачни партнер? А како је било пре приступања цркви?

Немате проблема са полицијом? А како је било раније?

Не просите? Радили сте то раније?

Пушите? А пре приступања цркви?

Опијате се? И раније сте то чинили?

Коцкате се? Тако је било и раније?

Дрогирате се? Радили сте то пре?

3. „Ми“ и „они“ као пријатељи

Дружите ли се са сународницима, припадницима других протестантских заједница?

А оним православне или исламске вере?

Да ли је једнака ситуација са истоверницима неке друге, на пример, српске националности?

Да ли то важи и за православце, католике или припаднике ислама неких других националности из земље и иностранства (Срби, Албанци, Немци, Американци, Руси...)?

Да ли се „наш“ свет (Рома и нерома наше протестантске вере) разликује од „њиховог“ света (неверујућих Рома и нерома)?

4. „Ми“ и „они“ као брачни другови

Венчали бисте се, или бисте дозволили Вашем детету да се венча, са Ромом, припадником неке друге протестантске цркве?

Да ли би се шта променило у случају да се ради о Рому православцу или муслиману?

А уколико би се у улози брачног друга појавио припадник Ваше цркве, али друге нације, на пример Србин?

Да ли бисте без проблема изашли пред олтар и са православцима, католицима или припадницима ислама неких других националности из земље и иностранства (Албанци, Немци, Американци, Руси...)?

Као припадник изабране цркве, да ли се осећате различитим од осталих људи, који јој не припадају?

Постоје ли конкретне предности у односу на њих?

ЕМАНЦИПАЦИЈА И ИНТЕГРАЦИЈА

1. Нова етика здравог живота

Да ли се у Вашој кући поклања више пажње хигијени откако сте приступили цркви?

Здравствене књижице су свима оверене?

Децу подучавате да је чистоћа „пола здравља“ и да брину о свакодневној личној хигијени (прање руку, зуба, купање...)?

Ђаци у школу одлазе у посебној, чистој и уредној одећи?

Обезбеђујете ли им три obroка дневно?

И остали укућани редовно обедују?

Старији укућани радије користе „проверене методе“ (спецификовати) својих предака кад здравље почне да се нарушава?

Посета лекару се обавља једино кад више „нема где“ и када не помажу бапски рецепти?

Кад доктор одреди процедуру лечења, да ли се тога стриктно придржавате?

Мислите ли да је за болесника боље да буде заједно са осталим члановима породице или га треба изоловати у посебној просторији?

Колико често идете зубару?

Да ли Вам комшије нероми и даље приговарају да сте прљави и да Вам у домовима влада нехигијена?

2. Нова етика рада и предузетништва

Имате ли личну карту?

Да ли се у Вашој цркви често говори о томе да сваки здрав човек треба самостално да зарађује за живот?

На некој проповеди до сада сте били у прилици да чујете како сваки протестант треба да живи од свог рада и зарађује у „зноју лица свог“?

Свештеник Вам је скренуо пажњу на то како се верник најбоље доказује пред Богом радом, вредноћом и предузимљивошћу?

Да ли добар протестант (пентекосталац, адвентиста, Јеховин сведок, баптиста) треба да буде скроман у захтевима и штедљив?

Делите ли мишљење да се величина вере не огледа само у економском самодоказивању, већ и у бризи за своју породицу и ширу фамилију?

Одговоран верник треба да доприноси бољитку и шире, локалне заједнице?

Припадност верској заједници била је, Вама или неком од чланова домаћинства, олакшавајућа околност за заснивање радног односа или покретање неког другог посла?

Да ли црква којој припадате помаже и друге људе у заједници, или се ограничава искључиво на своје вернике?

3. Нова етика свакодневног живота

Да ли се уважава мишљење сваког члана породице када је у праву?

Како се према Вама односи полиција у крају у којем живите?

Да ли Вас и сада, као некада, пре приступања протестантима, комшије нероми доводе у везу са полукриминалним и криминалним активностима у заједничком крају у којем живите?

Да ли Вам нероми са којима живите у комшијским односима и даље пребацују да сте превише бучни, а да су Вам деца невоспитана?

Да ли сада чешће долазе у Ваше куће или Вас позивају да Ви дођете код њих?

С ким Ваше дете седи у школској клупи?

Да ли се Ваша и њихова деца данас чешће играју заједно?

А да ли уче и пишу домаће задатке заједно?

Има ли неромске деце на прославама ромских рођендана и обрнуто?

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић, Драгољуб Б. „Протестантизација Рома Србије.“ У *Муке са светим*, приредио Драгољуб Б. Ђорђевић, 145–154. Ниш: Нишки културни центар, 2007.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. *На коњу с лаптопом у бисагама: увод у ромолошке студије*. Ниш и Нови Сад: Машински факултет и Прометеј, 2010.
- Ђорђевић, Dragoljub B. i Osman Balić. „Romi: od zaboravljene do manjine u usponu (Razgovor Dragoljuba B. Ђорђевића i Osmana Balića).“ У *Romi: od zaboravljene do manjine u usponu*, приредио Dragoljub B. Ђорђевић, 41–69. Ниш: Odbor za грађанску иницијативу, 2004.
- Ђуришић, Момир. *Сећања на наш почетак и развој (Јубиларни сабор адвентиста у Нишу 1923-2009)*. Ниш: Хришћанска адвентистичка црква у Нишу, 2009.
- Kurtić, Tane. „Protestantska evanđeoska crkva 'Zajednica Roma' u Leskovcu.“ *Leskovački zbornik XLVIII* (2008): 351–358.
- Martin, David. *Tongues of Fire: The Explosion of Protestantism in Latin America*. Oxford UK and Cambridge MA: Blackwell Publishers, 1990.
- Mirga, Anđžej i Leh Mruz. *Romi – razlike i netolerancija*. Beograd: АКАПИТ, 1997.
- Ristić, Irena. „Religija kao faktor političke kulture i ekonomskog razvoja.“ *Filozofija i društvo* 3 (2005): 145–61.
- Славкова, Магдалена. *Циганите евангелисти в България*. Софија: Парадигма, 2007.
- Starešinstvo Protestantске evanđeoske crkve: Dvadeset godina „Zajednice Roma“ u Leskovcu. *Religija i tolerancija* 7 (2007): 173–176.
- Todorović, Dragan, ed. *Romani Narratives about Pre-death, Death and After-death Customs/Romano Vakeriba kotar Anglunomeribasere, Meribasere thay Palomeribasere Adetya*. Niš: YSSSR and Sven, 2005.
- Тодоровић, Драган. „Етнографско-социографски показатељи раширености протестантских верских заједница у југоисточној Србији (са посебним освртом на Роме протестанте).“ *Етнолошко-антрополошке свеске* 19 (2012а): 87–111.

- Тодоровић, Драган. „Роми као пентекосталци у југоисточној Србији.“ У *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције*, приредили Тибор Варади и Горан Башић, 461–475. Београд: САНУ, 2012б.
- Todorović, Dragan. „Uloga kulturnih faktora u protestantizaciji Roma jugoistočne Srbije.“ *Kultura* 136 (2012v): 376–402.
- Тодоровић, Драган. „Суштина верског учења као богословски фактор протестантизације Рома југоисточне Србије.“ *Култура* 141 (2013): 53–72.
- Тодоровић, Драган. „Улога богословских фактора у протестантизацији Рома југоисточне Србије.“ У *Прилози стратегији унапређења положаја Рома*, приредили Тибор Варади, Драгољуб Б. Ђорђевић и Горан Башић, 113–136. Београд: САНУ и Заштитник грађана Републике Србије, 2014а.
- Тодоровић, Драган. „Стање и перспективе политичког активизма међу Ромима пентекосталцима у југоисточној Србији.“ *Теме* 38, 3 (2014б): 999–1018.
- Todorović, Dragan. „Kulturni identitet Roma.“ У *Društveni i kulturni potencijali Roma u Srbiji*, uredila Valentina Sokolovska, 57–77. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2014в.
- Тодоровић, Драган. „Изазови у проучавању верског живота Рома.“ У *Проучавање друштвених појава (Методолошка разматрања)*, приредили Драгољуб Б. Ђорђевић и Јасмина Петровић, 177–211. Ниш: Филозофски факултет и Машински факултет, 2014г.
- Todorović, D. „Roma and Conversion to Protestantism: An Example of Southeast Serbia.“ In *Europe as a Multiple Modernity: Multiplicity of Religious Identities and Belonging*, edited by Martina Topić and Srdjan Sremac, 228–251. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014d.
- Тодоровић, Драган. и Драгољуб Б. Ђорђевић. „Пентекостализам – ширење пламених језика (са посебним освртом на стање у Србији).“ У *Наука – религија – образовање*, уредили Мирко Дејић, Миодраг Вуковић и Вера Ж. Радовић, 76–92. Београд: Учитељски факултет у Београду, 2015.
- Fromm, Erich. *Imati ili biti*. Zagreb: Napred, 1989.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Драган Тодоровић (1971, Ниш), *историјски социолог, социолог религије и ромолог*, доктор социологије, доцент из *Основа социологије и Историјске социологије* на Универзитету у Нишу – Филозофски факултет, уредник серије *Philosophy, Sociology, Psychology and History* часописа „Facta Universitatis“ Универзитета у Нишу (2013), уредник за друштвена питања и социологију у часопису „Балканске синтезе“ Филозофског факултета у Нишу (2013), председник Српског социолошког друштва (2013-2015), председник Југословенског удружења за научно истраживање религије (2015), члан Одбора за проучавање живота и обичаја Рома САНУ (2013), члан Комисије за доделу годишње награде „Др Зоран Ђинђић“ за најбољи дипломски рад, завршни рад на мастер академским студијама или магистарски рад из филозофских и социолошких наука у Републици Србији (2015). Самостално и у коауторству написао и приредио следеће књиге и зборнике: *Јавор изнад главе: класична вера и ромско-православна сеоска гробља*, 1999; *Млади, религија, веронаука – изгледи интеркултурализма*, 2001; *Ромске душе*, 2001; *Sociologija i istorija*, 2003; *Romas and Others – Others and Romas (Social Distance)*, 2004; *Evangelization, Conversion, Proselytism*, 2004; *Romani Narratives about Pre-death, Death and After-death Customs/Romano Vakeriba kotar Anglunomeribasere, Meribasere thay Palomeribasere Adetya*, 2005; *Нишка ромолошка школа: Библиографија 1996-2005*, 2006; *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, 2007; *Islam at the Balkans in the Past, Today and in the Future*, 2007; *Kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu* 2008; *Jemka has Risen (Tekkias, Tarikats and Sheiks of Niš Romas)*, 2009; *Orthodoxy from an Empirical Perspective*, 2011; *Religion, Religious and Folk Customs on the Border*, 2012; *Село у пограничју*, 2012; *A Priest on the Border*, 2013; *1.700 година Миланског едикта: социолошка перспектива*, 2013; *Вашир у пограничју*, 2014; *Хришћанство у 21. веку*, 2014; *Интернет и друштво*, 2014; *Cult Places on the Border*, 2014; *Cemeteries and Burial Customs on the Border*, 2015.

E-mail Address: dragan.todorovic@filfak.ni.ac.rs

Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ

Изашло

- Ђорђевић, Драгољуб Б., Стевановић, Ђура и Драган Тодоровић (прир.) *Село у пограничју*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет, 2012.
- Милошевић Радуловић Лела, Петровић, Јасмина и Ивана Илић Крстић (прир.) *Старији људи у пограничју*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет, 2013.
- Тасић, Милан, Здравковић, Данијела и Дејан Крстић (прир.) *Људи из пограничја говоре*. Врање: Учитељски факултет, 2014.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Тодоровић, Драган и Дејан Крстић (прир.) *Вашир у пограничју*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Вуковић, Милован (прир.) *Породично газдинство у пограничју*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Узуновић, Славољуб и Владан Петровић *Сирово борово: социолошка генеза прешевског Цакановца*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Трифуновић, Весна и Његош Драговић (прир.) *Узорник у пограничју*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.
- Јовановић, Марија, Трифуновић, Весна и Данијела Здравковић (прир.) *Учитељ у пограничју*. Ниш: Филозофски факултет, 2014.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Петровић, Јасмина (прир.) *Проучавање друштвених појава: методолошка разматрања*. Ниш: Филозофски факултет, Машински факултет, 2014.
- Богдановић, Недељко (прир.) 2014. *Село невесело*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, Хемимонтана.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. (прир.) *Бити социолог села*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.
- Крстић, Дејан, Ђорђевић, Драгољуб Б. и Сузана Марковић Костић (прир.) *Занатлија у пограничју*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. *Сазревање предграђа*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2015.
- Ђорђевић, Бобан, Крстић, Дејан. *Путевима историје уметности и музеологије: библиографија Лепосаве Миловановић*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2015.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Тодоровић, Драган и Јасмина Петровић (прир.) *Пограничје*. Ниш: ЈУНИР, Машински факултет, 2015.

У припреми

- Тодоровић, Драган, Тасић Милош (прир.) *Пограничје: библиографија 2011-2015*. Ниш: ЈУНИР, Машински факултет, 2015.
- Тодоровић, Драган, Ђорђевић, Драгољуб Б. *Занимљиви Роми*. Ниш: Филозофски факултет, 2016.

Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ, књига шеснаеста
Оснивач Драгољуб Б. Ђорђевић

РОМИ НА ТРЕЋИ НАЧИН

Издавачи
ЈУНИР, Ниш
Прометеј, Нови Сад

За издаваче
Милош Јовановић
Зоран Колунџија

Компјутерска припрема
ПУНТА

Корице
Зоран Тодоровић-Тодор.

Штампа
ПУНТА, Ниш

Тираж
300

ISBN 978-86-86957-18-4
ISBN 978-86-515-1073-4

Ниш и Нови Сад, 2015.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије – Београд

274/278-67(=214.58)(497.11-12)
316.644:274/278(=214.58)(497.11-12)
398.3/.4(=214.58)(497.11-12)

ТОДОРОВИЋ, Драган, 1971-

Роми на трећи начин : (утицај протестантизма на
свакидашњу културу
Рома) / Драган Тодоровић. - 1. изд. - Ниш : ЈУНИР ;
Београд : Нови Сад,
2015 (Ниш : Пунта). - 89 стр. : илустр. ; 20 см. -
(Библиотека Пограничје
; књ. 16)

Тираж 300. - Белешка о аутору: стр. 88. - Напомене уз
текст. -

Библиографија: стр. 86-87.

ISBN 978-86-86957-18-4 (Јунир)

ISBN 978-86-515-1073-4 (Прометеј)

а) Протестантизам - Роми - Југоисточна Србија б)

Народни обичаји - Роми

- Југоисточна Србија

COBISS.SR-ID 219898380